

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРИУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ УПРАВЛІННЯ
КАФЕДРА МАРКЕТИНГУ ТА ТУРИЗМУ**

До захисту допустити:
Завідувач кафедри

Балабаниць А.В., д.е.н.проф.

(підпис) (ПІБ завідувача кафедри)

« 09 » грудня 2024 р.

**СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗЕЛЕНОГО
ТУРИЗМУ В ЖИТОМИРСЬКІЙ ОБЛАСТІ**

Кваліфікаційна робота
здобувача вищої освіти другого
(магістерського) рівня вищої освіти
освітньо-професійної програми
«Туризм»

Левківської Оксани Павлівни

(прізвище, ім'я, по батькові здобувача вищої освіти)

Науковий керівник:

Стойка Андрій Васильович,

д.держ.упр., професор

(прізвище, ініціали, науковий ступінь, вчене звання.)

Рецензент:

Андрющенко О.В.

ТОВ «Туристична компанія

«Аккорд тур», директор

(прізвище, ініціали, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи)

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою 96 А

Секретар ЕК Горюнова К.А.

« 21 » грудня 2024 р.

Київ – 2024

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ УПРАВЛІННЯ
КАФЕДРА МАРКЕТИНГУ ТА ТУРИЗМУ**

Рівень вищої освіти Магістр
Шифр та назва спеціальності 242 «Туризм та рекреація»
Освітньо-професійна програма Туризм

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри д.е.н., професор

(науковий ступінь, вчене звання)

Балабаниць А.В.

(ППП завідувача кафедри)

«7» ЖОВТНЯ 2024 р.

ПЛАН ВИКОНАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

Левківської Оксани Павлівни

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи Сучасний стан та перспективи розвитку зеленого туризму в Житомирській області

керівник роботи Стойка Андрій Васильович, д.держ.упр., професор,

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом Маріупольського державного університету від

« » 20 року №

2. Строк подання здобувачем роботи

3. Вихідні дані до роботи (мета, об'єкт, предмет)

Мета: Визначити найбільш актуальні заходи із розвитку зеленого туризму в Житомирській області на основі комплексного аналізу

Об'єкт дослідження: зелений туризм як складова туристичного комплексу Житомирської області.

Предмет дослідження: теоретико – методичні та практичні засади сучасного стану та перспективи розвитку зеленого туризму в Житомирській області

4. Зміст роботи (перелік питань, які потрібно розробити)

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ

- 1.1. Сутність зеленого туризму та характеристика його видів
- 1.2. Фактори, що впливають на розвиток зеленого туризму 1
- 1.3. Правові аспекти і нормативно-правова база розвитку зеленого туризму в Україні

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ В ЖИТОМИРСЬКІЙ ОБЛАСТІ

- 2.1. Аналіз практики використання зеленого туризму в Україні
- 2.2. Діагностика туристичного потенціалу Житомирської області
- 2.3. Оцінка результативності використання зеленого туризму в регіоні

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ТА ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ В ЖИТОМИРСЬКІЙ ОБЛАСТІ

- 3.1. Напрями удосконалення програм зеленого туризму в регіоні на основі зарубіжного досвіду
- 3.2. Шляхи підвищення ризикостійкості туристичної сфери Житомирщини
- 3.3. Рекомендації щодо вдосконалення стратегії розвитку зеленого туризму на регіональному рівні

5. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада Консультанта	Підпис, дата	
		завдання	завдання
1	Стойка А.А. – доктор наук з державного управління, професор		
2	Стойка А.А. – доктор наук з державного управління, професор		
3	Стойка А.А. – доктор наук з державного управління, професор		

6. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Вибір теми кваліфікації роботи	до 20.09.2024	виконано
2	Затвердження теми кваліфікаційної роботи та наукового керівника	20.09.2024	виконано
3	Консультація з науковим керівником	постійно	виконано

4	Робота з науковою літературою. Визначення плану кваліфікаційної роботи	до 27.09.2024	виконано
5	Переддипломна практика	25.09.2024- 13.10.2024	виконано
6	Робота над теоретичною частиною кваліфікаційної роботи	01.10.2024- 01.11.2024	виконано
7	Подання на перевірку теоретичної частини кваліфікаційної роботи науковому керівнику	до 10.11.2024	виконано
8	Робота над аналітичною частиною кваліфікаційної роботи	10.11.2024- 01.12.2024	виконано
9	Подання на перевірку аналітичної частини кваліфікаційної роботи науковому керівнику	до 05.12.2024	виконано
10	Робота над рекомендаційною частиною кваліфікаційної роботи	05.12.2024- 08.12.2024	виконано
11	Подання на перевірку рекомендаційної частини кваліфікаційної роботи науковому керівнику	до 10.12.2024	виконано
12	Попередній захист кваліфікаційної роботи	до 11.12.2024	виконано
13	Подання кваліфікаційної роботи на кафедру	до 12.12.2023	виконано
14	Захист кваліфікаційної роботи	20.12.2024 – 21.12.2024	виконано

Здобувач
(підпис)

Левківська О.П.
(прізвище та ініціали)

Науковий керівник роботи

Стойка А.В.
(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ	8
1.1. Сутність зеленого туризму та характеристика його видів	8
1.2. Фактори, що впливають на розвиток зеленого туризму	16
1.3. Правові аспекти і нормативно-правова база розвитку зеленого туризму в Україні	25
Висновок до розділу 1	30
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ В ЖИТОМИРСЬКІЙ ОБЛАСТІ	31
2.1. Аналіз практики використання зеленого туризму в Україні	31
2.2. Діагностика туристичного потенціалу Житомирської області.....	38
2.3. Оцінка результативності використання зеленого туризму в регіоні.....	48
Висновок до розділу 2	61
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ТА ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ В ЖИТОМИРСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	63
3.1. Напрями удосконалення програм зеленого туризму в регіоні на основі зарубіжного досвіду	63
3.2. Шляхи підвищення ризикостійкості туристичної сфери Житомирщини	68
3.3. Рекомендації щодо вдосконалення стратегії розвитку зеленого туризму на регіональному рівні	76
Висновок до розділу 3	81
ВИСНОВКИ	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	87
ДОДАТКИ.....	93

ВСТУП

Актуальність теми дослідження

Житомирщина має в наявності велику кількість історико – культурних, археологічних, рекреаційних ресурсів, її можна віднести до потенційно привабливих туристичних дестинацій. Регіон займає одне з провідних місць у нашій державі. Але через відсутність чітких механізмів щодо розвитку туризму, відсутності фінансування заходів, кадрового потенціалу та належного рівня його заробітної плати, заохочень та активності населення туризм на Житомирщині є недорозвинутим, хоча для цього область має значний потенціал. Також відсутність системних досліджень перспектив розвитку зеленого туризму та аналізу діяльності зелених садиб, належної промоції спонукала до вибору теми даної роботи.

Дослідженням проблем та перспектив розвитку зеленого туризму займалися такі вчені, як: М. Плотнікова [35], І.Тищук [44], Л. Кравченко [22], І. Палієнко [33], О. Горбатюк [3], В. Дерев'янка [7] та інші. Активно досліджуючи питання, українські вчені звертають увагу на специфіку національних умов та потенціал країни.

Проте питання розвитку даного виду туризму ще має багато дискусійних питань і вимагає продовження дослідження їх особливостей.

Мета і завдання дослідження

Визначити найбільш актуальні заходи із розвитку зеленого туризму в Житомирській області на основі комплексного аналізу

Для реалізації мети можна визначити наступні завдання:

- узагальнити теоретичні аспекти поняття та видів зеленого туризму;
- проаналізувати фактори та передумови, що впливають на розвиток зеленого туризму в країні та, зокрема, в Житомирській області;

- дослідити туристичний потенціал регіону;
- визначити вплив державних інституцій та прийнятих ними програм щодо розвитку туризму;
- вивчити світовий досвід розвитку туризму та сформувані напрямки для регіону;
- узагальнити рекомендації щодо розвитку зеленого туризму в Житомирській області

Об'єкт і предмет дослідження

Об'єкт дослідження - зелений туризм як складова туристичного комплексу країни.

Предмет дослідження – теоретичні, методичні та практичні засади сучасного стану та перспективи розвитку зеленого туризму в Житомирській області

Методи дослідження

Для розв'язання поставлених завдань були використані основні методи дослідження, а саме: системного, порівняльно-географічного аналізу, картографічний та статистичний методи, методи стратегічного аналізу (SWOT-аналіз). Під час дослідження були використані літературні джерела, що стосуються розвитку зеленого туризму як у Житомирській області, так і у світі, фондові матеріали бібліотек, Інтернет – ресурси, матеріали Державного комітету статистики України та Головного управління статистики в Житомирській області.

Перелік публікацій автора:

УДК 338.48:658(043)

Левківська О. П., Балабаниць А.В. Використання природоохоронних територій громад в розвитку туризму на прикладі Овруцької та Словечанської громад Житомирської області. Сучасні технології управління туристичним та готельно-ресторанним бізнесом: Матеріали XVI Всеукраїнської науково-

практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих вчених 26 вересня 2024 р. Київ: МДУ, 2024. С. 40-42.

УДК: 630:37:001(043.2)

Левківська О. Зелений туризм як двигун розвитку громад Житомирщини: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції до 205-річчя з дня народження В. Є. фон Граффа, м. Овруч-Малин, 08 листопада 2024 року. Малин : Малинський фаховий коледж. Видавництво: МФК, 2024. С 111-113.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання рекомендацій щодо розвитку зеленого туризму на регіональному рівні для оптимізації територіальної організації туристичного комплексу та створення туристичного продукту.

Структура роботи: дана робота включає: вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел та додатки. Загальний обсяг роботи становить 99 сторінок друкованого тексту, 10 таблиць, 2 рисунки, 4 додатки. Список використаних джерел містить 59 позицій.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ

1.1. Сутність зеленого туризму та характеристика його видів

В останні роки все більшої популярності набирає відпочинок на природі, в селі, подалі від гамірливих мегаполісів. Поєднання тиші, свіжого повітря, відвідування цікавих місцевих об'єктів, пізнання колоритних місцевих страв та традицій – це те, що сьогодні в собі поєднує зелений туризм.

Однак таке формулювання є більш, так би мовити, «розмовно – народне» і його чіткого формулювання поки не існує. У Законі України «Про туризм», який, наразі, є основним нормативним актом та регулює туристичну діяльність в країні, зазначено, що види туризму розрізняються залежно від категорій осіб, які подорожують, їхніх цілей, а також від об'єктів, які використовують чи відвідуються, або інших критеріїв. Серед них виокремлюють екологічний (зелений) та сільський туризм. До пріоритетних напрямків державної політики в галузі туризму належить розвиток в'їзного, внутрішнього, сільського й екологічного (зеленого) туризму [15]. Отже, можна зробити висновок, що зелений туризм має переважно екологічну ціль і, завдяки своїм особливостям, більш орієнтований на сільську місцевість.

У своїх працях науковці часто співставляють зелений туризм до сільського. Таке співставлення обумовлено тим, що сучасне міське середовище не завжди відповідає потребам людини в контакті з природою, що стимулює розвиток альтернативних форм відпочинку.

На думку М. Рутинського та Ю. Зінько, практичний розвиток сільського зеленого туризму досі випереджає його теоретичне обґрунтування та нормативно-правове визначення. Водночас і нині серед фахівців тривають дискусії щодо

офіційного тлумачення поняття "сільський зелений туризм". [39]. Фахівці Всесвітньої туристичної організації сходяться на думці, що сільський (зелений) туризм є багатогранною діяльністю, яка охоплює пішохідні прогулянки, гірські мандрівки та альпінізм, кінні маршрути, спортивно-оздоровчі подорожі, полювання, рибальство та інші, менш спеціалізовані види. [52].

Часто поняття зелений туризм та сільський туризм використовують як синоніми, але між ними є певні відмінності. Обидва напрямки пов'язані з відпочинком на природі та залученням до сільського життя, але мають різні акценти.

Таблиця 1.1.

Порівняння зеленого і сільського туризму

Характеристика	Зелений туризм	Сільський туризм
Основний фокус	Збереження природи	Сільське життя, традиції
Локація	Широка (ліси, гори, села)	Виключно сільська місцевість
Активності	Активний відпочинок (піші тури, велопогулянки тощо)	Пасивний відпочинок (відпочинок на природі, дегустації тощо)
Цільова аудиторія	Екологічно свідомі туристи	Туристи, які цікавляться сільським життям
Досвід	Орієнтований на туристів, які свідомо ставляться до екологічних проблем та бажають внести свій вклад у збереження природи.	Орієнтований на туристів, які бажають пізнати сільський спосіб життя, традиції та культуру.

Джерело: складено автором

Отже, хоча зелений і сільський туризм мають багато спільного, вони також мають свої відмінності. Зелений туризм має більш широкий спектр, включаючи

різноманітні природні ландшафти, тоді як сільський туризм зосереджений виключно на сільській місцевості. Обидва напрямки мають свої переваги та можуть задовольнити різні потреби туристів.

Також часто в літературі можна зустріти поняття «природний» туризм, «м'який» туризм, «зелений» туризм, «біологічний» туризм, «екологічний» туризм, «екологічно відповідальний» туризм, і інші терміни.

Проблеми, пов'язані з визначенням понять привели до плутанини як серед науковців, так і серед туристів. Термінологічні проблеми є предметом громадських дискусій в т.ч. і через комерційну складову та застосування понять «екологічний», «зелений» у рекламних та маркетингових цілях, які маскують реальне ставлення суб'єктів господарювання до проблем навколишнього середовища під «зелений», стійкий, природно-орієнтований екологічний туризм тощо.

Наведемо найбільш поширені визначення зеленого та пов'язаних з ним інших видів туризму.

Таблиця 1.2.

Визначення поняття «зелений туризм»

Джерело	Визначення поняття
Британський словник з подорожей, туризму та гостинності С. Медліка [26]	Зелений туризм (green tourism) - є синонімом екотуризму, тобто це форма подорожі, орієнтована на збереження навколишнього середовища. Вона відбувається на територіях, що мають природничу цінність (національні та ландшафтні парки). Екотуризм спрямований на захист та охорону природного й культурного середовища регіонів, які відвідують туристи

Продовження таб. 1.2.

М. Рутинський та Ю. Зінько [39]	Екоагротуризм вид туризму, який передбачає використання гостьових будиночків без господарів або агроосель, розташованих у межах чи пообіч біосферних заповідників і національних парків, які поряд із заняттями екологічним сільським господарством, пропонують широкий спектр (від робінзонади до спостереження за тваринами у їх природному середовищі) і спортивно туристичних занять (мисливство, рибальство тощо).
Г. Гапоненко, А. Василенко, І. Шамара [2]	Зелений туризм – це важлива частина раціонального природокористування, що передбачає створення і підтримку рекреаційних систем
Т.Булах [1]	Зелений туризм – це вид туризму, що включає знайомство з місцевим побутом у сільських садибах, вивчення місцевих традицій і фольклору. Він передбачає організацію одноденних подорожей із заняттями, як-от полювання, рибальства, участь у турах зі збиранням лікарських рослин, з видобутком меду, з освоєнням традиційних методів виготовлення соків, вин, консервування овочів і фруктів, а також збирання ягід, грибів тощо.
Р.Юнгк (R. Jungk) (1980) [48]	«М'який туризм» (SanfterTourismus), або «екологічний та соціально відповідальний туризм», як альтернатива індустріалізованого масового туризму. М'який туризм має протвагу жорсткому, який акцентується, в основному, на прибутку. М'який туризм уособлює не тільки успішний бізнес, але й питання збереження культури й благополуччя туристичних регіонів, ощадне використання їх ресурсів, мінімізацію шкоди навколишньому середовищу

Продовження табл. 1.2.

Монтанер Х. Монтехано [8]	Зелений туризм як «діяльність, яка проходить в контакті з природою, життям в таборах або селищах». Ця діяльність охоплює сільськогосподарські роботи, знайомство з побутом невеликих селищ, піші прогулянки, дослідження флори та фауни, заняття водними видами спорту та інші види діяльності.
Г. Міллер [8]	Життєздатний туризм, чутливий до навколишнього середовища, що включає вивчення природного і культурного навколишнього середовища і має на меті поліпшення стану в цьому середовищі
Я. Олійник, В. Гетьман [8]	Екологічний туризм, що включає всі види туризму, які орієнтовані на збереження природоохоронних територій, налагодження гуманних стосунків з місцевим населенням та органами самоврядування, поліпшення фінансового, економічного та соціального благополуччя регіонів
О. Любіцева, К. Стащук [24]	Екологічний туризм - це напрямок туризму, який має за основу використання максимум природно-рекреаційних благ та ресурсів і спрямований на еколого-просвітницьку рекреаційну діяльність

Як бачимо, зелений туризм розглядається дослідниками як подорожі, спрямовані на екологічне виховання та освіту туристів. Він працює у рекреаційній, оздоровчій, пізнавальній та культурно-розважальній діяльності людей на природних територіях сільської місцевості.

Отже, можна сказати, що зелений туризм (green tourism) можна застосовувати як використання екологічних методів і технологій у туристичній індустрії. Він охоплює форму туризму, спрямовану на мінімізацію негативного та посилення позитивного впливу на суспільство, культуру й довкілля. Основними характеристиками зеленого туризму є самостійні подорожі або подорожі в невеликих групах, вільний і контрольований розвиток, інтеграція з культурою відвідуваних місць, збереження традиційних цінностей місцевих громад [12].

Можна сказати, що цей вид туризму орієнтований на учасників із високим рівнем екологічної свідомості.

Зелений туризм – це широке поняття, яке охоплює різноманітні форми відпочинку на природі. Кожен з видів зеленого туризму пропонує унікальні враження та можливості для взаємодії з природою. Розглянемо детальніше найпопулярніші види зеленого туризму та їх особливості:

Таблиця 1.3.

Види та особливості зеленого туризму

Вид зеленого туризму	Суть	Активності	Приклади
Екотуризм	Це найбільш відомий вид зеленого туризму, який фокусується на збереженні природних екосистем	Спостереження за дикими тваринами, піші тури, велопрогулянки, каякінг, кемпінг тощо	Відвідування національних парків, заповідників, екологічних стежок
Агротуризм	Це форма туризму, яка пов'язана з відвідуванням сільських господарств, ферм та ранчо	Допомога в сільськогосподарських роботах, дегустація місцевої продукції, проживання в сільських будинках	Відвідування фермерських господарств, де можна зібрати ягоди, овочі або допомогти доїти корову, косити сіно тощо
Лікувальний туризм	Це поєднання відпочинку з лікуванням за допомогою природних факторів	Відвідування мінеральних джерел, грязьових вулканів, масажі, фітотерапія	Відпочинок на бальнеологічних курортах, відвідування санаторіїв

Продовження табл. 1.3.

Культурний туризм	Це подорожі з метою ознайомлення з культурою, традиціями та історією певного регіону	Відвідування музеїв, історичних пам'яток, фестивалів, майстер-класи з народних ремесел	Етнографічні тури, фестивалі народної музики та танців
Пригодницький туризм	Це активний відпочинок, який передбачає подолання певних труднощів і отримання адреналіну	Сплав по гірських річках, альпінізм, спелеотуризм, парапланеризм	Подорожі в екстремальні куточки планети
Екологічний волонтерський туризм	Це поєднання відпочинку з участю в екологічних проектах	Прибирання лісів, озеленення територій, будівництво екологічних стежок	Участь у волонтерських таборах з охорони природи
Агротуристичний туризм	Це поєднання агротуризму з іншими видами зеленого туризму, наприклад, з екологічним туризмом або культурним туризмом	Може включати як сільськогосподарські роботи, так і піші прогулянки, дегустації, майстер-класи	Відвідування еко-ферм, де можна не тільки спробувати органічні продукти, але й дізнатися про принципи органічного землеробства
Спостереження за птахами	Це спеціалізований вид туризму, який присвячений спостереженню за птахами	Спостереження за птахами в природних умовах, фотографування птахів	Відвідування орнітологічних заповідників, участь у пташиних турах

Продовження табл. 1.3.

Фотосафарі	Це подорож з метою фотографування дикої природи	Фотографування тварин, рослин, пейзажів	Фотосафарі з карпатськими зубрами, фотоподорожі в Деревіль, Міжрічинський регіональний ландшафтний парк тощо
Науково пізнавальний -	Це подорожі, які поєднують відпочинок з отриманням нових знань про природу, науку та технології. Це не просто спостереження за природними явищами, а й глибоке розуміння процесів, що відбуваються	Студентські практики, дослідницькі експедиції	Подорож в Антарктиду, відвідування вулканічних островів

Джерело: складено автором

Таким чином, зелений туризм можна розглядати як вид туризму, що передбачає тимчасове перебування людини в екологічно чистому середовищі із зоною відпочинку, рекреації, природоохоронної діяльності.

При цьому, основними цілями зеленого туризму є: екологічна освіта, підвищення культури взаємодії людини з природою, формування етичних норм поведінки в природному середовищі, розвиток почуття особистої відповідальності

за природу та її елементи, а також відновлення фізичних і духовних сил людини та забезпечення повноцінного відпочинку в умовах сільського господарства.

Виходячи з відношення до зеленого туризму як до економічної категорії, можна визначити зелений туризм як складову частину індустрії туризму, яка виробляє і продає свій турпродукт і одержує від цього прибуток, або як туристичну діяльність в сільській місцевості, яка приносить прибуток для збереження природного середовища, а також для поліпшення життєвого рівня місцевого населення [25].

Таким чином можна зробити висновок, що зелений туризм має широке поняття і орієнтований на використання природних, культурно-історичних, сільськогосподарських та інших ресурсів певної місцевості та її специфіки для створення комплексного туристичного продукту.

1.2. Фактори, що впливають на розвиток зеленого туризму

Розвиток зеленого туризму – це складний процес, який залежить від взаємодії багатьох факторів, які можна умовно поділити на зовнішні та внутрішні.

Зовнішні фактори – це ті, що виходять за межі конкретної країни або регіону. Вони можуть бути як сприятливими, так і обмежувальними. Розглянемо детальніше основні групи цих факторів:

- географічне розташування визначається близькістю до популярних туристичних маршрутів, віддаленістю від зон конфліктів, доступністю транспортних шляхів;
- політична ситуація у світі характеризується стабільністю міжнародних відносин, відсутністю воєнних конфліктів;
- економічні умови, де розглядається рівень життя населення в різних країнах, курси валют, ціни на туристичні послуги;
- демографічні процеси розкриває зростання населення, рівень урбанізації, що стимулює попит на відпочинок на природі.

Визначальними в розвитку зеленого туризму є внутрішні фактори – це ті, що безпосередньо пов'язані з конкретною країною або регіоном:

- природні умови, такі як клімат, ландшафт, наявність природних ресурсів (ліси, гори, озера тощо);
- внутрішня економічна ситуація, яка характеризує рівень життя населення, інвестиції в інфраструктуру туризму;
- безпека територій, надійність правової системи та довіра туристів;
- соціальні фактори, такі як культура, традиції, гостинність місцевого населення.

Саме поєднання цих факторів визначає, наскільки успішно розвиватиметься зелений туризм у конкретному місці.

Зелений туризм – це вид туризму, який відбувається на природних локаціях заповідників, лісових та сільських територіях і використовує їх цінності, а саме: природне середовище, місцеву культуру, традиції, участь у місцевих культурних подіях.

Тому фактори розвитку зеленого туризму умовно можна поділити на групи :

1. Природні фактори, до яких відносяться:

- природні ресурси є одним з найважливіших внутрішніх факторів, що визначають потенціал розвитку туристичної галузі. Вони слугують основою для створення унікальних туристичних продуктів, приваблюючи мандрівників з усього світу. Наявність мальовничих ландшафтів, річок, озер, лісів, унікальних геологічних утворень створює основу для розвитку зеленого туризму. Кожна природна територія має свої особливості, що дозволяє створювати унікальні туристичні маршрути та програми. Різноманітність природних ресурсів дозволяє задовольнити потреби різних категорій туристів: від любителів активного відпочинку до тих, хто віддає перевагу спокійному відпочинку на природі. Різні природні умови в різні пори року визначають сезонність туристичних потоків.

Розвиток туризму може сприяти збереженню природних екосистем, якщо він здійснюється з дотриманням екологічних стандартів. А також розвиток туристичної інфраструктури в природних територіях сприяє створенню нових робочих місць для місцевого населення.

- кліматичні умови визначають не лише сезонність поїздок, а й тип відпочинку, який можуть запропонувати різні регіони. Сприятливий клімат сприяє активному відпочинку та проведенню різноманітних заходів на природі.

- біорізноманіття - це багатство життя на Землі, яке включає різноманітність видів рослин, тварин, грибів та мікроорганізмів, їх генетичну різноманітність та різноманітність екосистем, в яких вони живуть. Саме різноманітність флори і фауни приваблює екологічно свідомих туристів. Особливо, останнім часом, набирають популярності такі види відпочинку, як birdwatching – один із видів любительської рекреаційної активності, яка передбачає споглядання за поведінкою птахів. Не менш популярними є проведення фотосафарі та «тихого» полювання – збирання грибів.

2. До групи соціокультурних факторів можна віднести:

- місцеву культуру, яка надає кожній DESTИНАЦІЇ унікального характеру, приваблюючи мандрівників, які бажають пізнати нові традиції, звичаї та способи життя. Місцева культура є основою для створення автентичних туристичних продуктів, які відрізняються від пропозицій конкурентів. Це можуть бути традиційні ремесла, національна кухня, народні свята, фольклорні вистави тощо. Вона приваблює туристів, які цікавляться історією, традиціями та звичаями. Вони бажають не просто відпочити, а й збагатити свої знання про місце та територію.

- гостинність місцевого населення, привітний прийом та готовність поділитися своїми знаннями та досвідом сприяють позитивному враженню від відпочинку.

- історичну спадщину, яка через наявність історичних пам'яток, музеїв та культурних центрів додає туристичним маршрутам додаткової привабливості.

Особливо зараз багато мандрівників цікавляться історією та культурою різних куточків нашої країни. Історична спадщина задовольняє цю потребу, пропонуючи можливість зануритися в минуле.

3. Економічні фактори характеризуються:

- рівнем доходів населення, так як зростання добробуту населення сприяє збільшенню попиту на туристичні послуги. Зелений туризм має більшу доступність для осіб з невеликими доходами;
- інвестиціями в розвиток інфраструктури, готелів, ресторанів та інших туристичних об'єктів є важливим стимулом для розвитку галузі;
- ціновою політикою так як доступні ціни на туристичні послуги роблять їх більш привабливими для широкого кола споживачів.

4. Політичні фактори обумовлюють:

- державну політику, яка визначає стратегічні напрямки розвитку, створює умови для інвестування, забезпечує необхідну інфраструктуру та сприяє просуванню туристичного продукту на світовому ринку. Підтримка держави у розвитку зеленого туризму, створення сприятливого законодавчого середовища та надання фінансової допомоги є важливими факторами у розвитку даного виду;
- міжнародна співпраця з іншими країнами у сфері туризму сприяє залученню іноземних інвесторів та туристів. Створення транскордонних туристичних зон та реалізація транскордонних проєктів дозволяє більш ефективно використовувати туристичні ресурси та залучати більшу кількість туристів. На сьогодні діють Світова туристична організація (UNWTO), Європейська комісія з туризму та інші міжнародні організації, які координують співпрацю в галузі туризму на глобальному рівні.

5. Технологічні фактори до яких можна віднести:

- інформаційні технології, які стали невід'ємною частиною сучасного світу, а їх вплив на туристичну індустрію є особливо помітним. Вони трансформують

спосіб, яким ми плануємо подорожі, бронюємо готелі, шукаємо інформацію про нові місця та взаємодіємо з іншими мандрівниками. Більшість людей тепер бронюють квитки, готелі та екскурсії онлайн. Це зручно, швидко і дозволяє порівняти ціни різних пропозицій. Мобільні додатки перетворили смартфони на справжніх туристичних помічників. Вони дозволяють офлайн-навігацію, бронювання житла в останню хвилину, пошук місцевих закладів та багато іншого. Соціальні мережі стали потужним інструментом для планування подорожей. Користувачі діляться своїми враженнями, рекомендаціями та фотографіями, що допомагає іншим туристам обирати напрямок для подорожі.

Віртуальна реальність (VR) та доповнена реальність (AR): ці технології дозволяють потенційним туристам "відвідати" місце до подорожі, побачити пам'ятки та відчувати атмосферу. Геоінформаційні системи дозволяють створювати детальні карти туристичних маршрутів, оцінювати природні ресурси та розробляти стратегії розвитку територій.

- екологічні технології дозволяють мінімізувати негативний вплив на довкілля, зберегти природні ресурси та створити більш привабливі та сталі туристичні дестинації. Застосування екологічно чистих технологій у сфері туризму сприяє збереженню навколишнього середовища та підвищенню його привабливості.

До прикладу, це може бути використання сонячних батарей, вітрогенераторів, теплових насосів для забезпечення готелів та інших туристичних об'єктів енергією, створення пішохідних та велосипедних маршрутів, організація екологічних екскурсій тощо.

- цифрові інноваційні технології дозволяють створювати інтерактивні туристичні довідники, проводити віртуальні екскурсії та надавати туристам унікальний досвід. До прикладу, технологія блокчейн може бути використана для забезпечення прозорості та безпеки транзакцій у туристичній галузі. Інтернет речей (IoT), за допомогою якого можна автоматизувати багато процесів у

туристичному бізнесі, наприклад, управління освітленням, опаленням та іншими інженерними системами. До інновацій можна віднести використання роботів, які можуть виконувати функції гідів, надаючи туристам інформацію про історичні та культурні пам'ятки.

Якщо ж говорити далі про інноваційні процеси, то тут варто зробити акцент і на інституційних інноваціях у сфері розвитку зеленого туризму, якими можуть бути еколого – туристичні кластери. Останнім часом в Україні поширюється ідея створення скансенів – музеїв просто неба. Сучасні туристи все більше цікавляться питаннями екології. Скансени, які поєднують історичну реконструкцію з екологічною тематикою, можуть задовольнити цей запит. Наприклад, експозиції, присвячені наслідкам стихійних лих та антропогенного впливу, можуть стати популярними туристичними атракціонами, адже питання чистоти довкілля турбує кожного.

6. Екологічні фактори:

Незважаючи на свою назву, зелений туризм може мати як позитивний, так і негативний вплив на навколишнє середовище. Все залежить від того, наскільки відповідально підійти до організації туристичних маршрутів та діяльності в цілому.

Вплив туризму на навколишнє середовище, особливо в природних зонах, може призвести до:

- забруднення довкілля, оскільки сміття, стічні води, викиди від транспорту – все це забруднює повітря, воду та ґрунт;

- деградації ґрунтів так як інтенсивне використання земель під туристичні об'єкти може призвести до ерозії ґрунтів та втрати родючості;

- знищення рослинності через витоптування рослин, збір квітів та грибів можуть призвести до порушення екосистем;

- порушення спокою тварин так як шум, світло, рух людей лякають тварин і можуть призвести до зміни їхньої поведінки та міграції.

В даному випадку особливо вразливими є природні заповідники та національні парки. Ці території створені для збереження унікальної природи, і будь-яка туристична діяльність повинна бути ретельно контрольованою. Гірські регіони дуже чутливі до будь-яких змін, а туризм може призвести до руйнування ґрунтового покриву, забруднення водойм та зміни мікроклімату. Прибережні зони, а саме пляжі, коралові рифи, мангрові ліси – все це вразливі екосистеми, які легко пошкодити.

Щоб мінімізувати негативний вплив туризму на навколишнє середовище, розробляються різноманітні ініціативи, такі як:

- створення екологічних стежок, в рамках яких маршрути прокладають таким чином, щоб мінімізувати вплив на природу;

- встановлення сміттєвих баків та організація збору сміття. Наразі, в громадах активно запроваджуються програми сортування твердих побутових відходів, в рамках яких активно проводяться і інформаційно – роз'яснювальні кампанії про доцільність такого процесу;

- проведення екологічних акцій під час яких проводиться прибирання берегів, висадка дерев, очищення водойм. Такі акції особливо популярні під календарні екологічні події із залученням шкільної молоді та волонтерів;

- впровадження еко-освітніх програм, проведення лекцій, майстер-класів, екскурсій для туристів та місцевого населення;

- сертифікація екологічних готелів та туристичних компаній.

7. Маркетинг і просування:

- маркетингові кампанії, спрямовані на цільову аудиторію, допомагають підвищити впізнаваність туристичного продукту. Це мистецтво продавати не просто продукт, а незабутні враження та емоції. Ефективна маркетингова

кампанія може перетворити маловідому дестинацію на популярний туристичний напрямок;

- розробка унікального бренду для туристичного регіону або об'єкта допомагає виділитися серед конкурентів. Бренд не просто назва, це образ, який асоціюється з певною дестинацією і викликає емоції у потенційних туристів. У світі, де існує безліч туристичних напрямків, сильний бренд допомагає виділитися і запам'ятатися.

8. Інші фактори, які впливають на розвиток зеленого туризму:

- безпека туристів є одним з найважливіших факторів при виборі місця відпочинку;

- мода на екологічний туризм диктує зростання популярності екологічного туризму серед молоді;

- освіта та підготовка кадрів забезпечена закладами, які готують кваліфікованих кадрів у сфері туризму;

- соціальні мережі та активна присутність у них сприяє кращому залученню туристів.

Взаємодія всіх цих факторів визначає успішність розвитку зеленого туризму в конкретному регіоні.

Розвиток зеленого туризму, хоч і є перспективним напрямком, стикається з низкою негативних факторів, які можуть гальмувати його зростання. Розглянемо детальніше деякі з них:

- забруднення довкілля через порушення екологічної рівноваги промисловими викидами, забруднення водойм, знищення лісів негативно впливає на привабливість природних ландшафтів для туристів;

- зміна клімату, як то екстремальні погодні явища, підвищення рівня моря, посухи можуть призвести до руйнування туристичної інфраструктури та зниження комфорту для відпочиваючих;

- втрата біорізноманіття, а саме зникнення рідкісних видів рослин і тварин зменшує цінність природних територій для екотуризму;
- низький рівень життя місцевого населення, відсутність інвестицій в інфраструктуру, низькі доходи можуть призвести до еміграції молоді та відтоку робочої сили з сільських територій;
- недостатня кількість кваліфікованих кадрів, відсутність професійних гідів, менеджерів з туризму, кухарів національної кухні обмежує якість туристичних послуг;
- конфлікти та політична нестабільність, війни, терористичні акти відлякують туристів і підривають довіру до безпеки в регіоні;
- відсутність чіткої стратегії розвитку, недостатня координація дій різних рівнів влади, відсутність довгострокових планів розвитку можуть призвести до хаотичного та неефективного використання туристичних ресурсів;
- недостатнє фінансування створює обмежене використання бюджетних коштів на розвиток туристичної інфраструктури, маркетинг та просування туристичних продуктів;
- корупція, а саме зловживання службовим становищем, хабарництво можуть перешкоджати розвитку чесного бізнесу в туристичній сфері;
- перевантаження туристичних об'єктів, що може призвести до пошкодження природних ландшафтів, культурних пам'яток, збільшення кількості побутових відходів;
- конфлікт інтересів між місцевим населенням та туристами, який проявляється в недостатній інформованості місцевих жителів про переваги розвитку туризму, конкуренція за ресурси можуть призводити до соціальної напруги;
- сезонність туризму, коли концентрація туристичних потоків в певний період року призводить до нерівномірного навантаження на інфраструктуру та зниження доходів місцевого населення в інші періоди.

Для успішного розвитку зеленого туризму необхідно комплексно підходити до вирішення цих проблем, а саме:

- розробляти та впроваджувати ефективні механізми управління туристичними ресурсами;
- інвестувати в розвиток інфраструктури та підвищення якості туристичних послуг;
- впроваджувати заходи із збереження природного та культурного спадку;
- вживати заходів щодо розвитку партнерства між державними органами, місцевим бізнесом та громадськими організаціями.
- розробляти та впроваджувати заходи з популяризації екологічно відповідального туризму серед населення.

Якщо враховувати всі фактори - то зелений туризм має значні можливості для розвитку, а полем його реалізації є довкілля та сільська місцевість.

Отже, розвиток зеленого туризму – це тривалий процес, на який впливає багато факторів і який вимагає комплексних заходів та співпраці різних суб'єктів: держави, місцевих громад, бізнесу та громадських організацій.

1.3. Правові аспекти і нормативно-правова база розвитку зеленого туризму в Україні

Зелений туризм в Україні – це перспективний напрямок розвитку територій громад, який потребує чіткого правового регулювання.

На жаль, на сьогоднішній день, існуюча нормативно-правова база має певні прогалини та не завжди відповідає потребам цього виду туризму.

Наразі, хочеться відмітити, що в Законі України «Про туризм», який є основним документом, що регулює туристичну діяльність в Україні, не міститься детальних норм щодо визначення зеленого туризму. В Законі, зокрема, в статті 4

серед переліку видів туризму існує, як вид туризму екологічний (зелений) та сільський туризм [15]. Зазначається також, що серед пріоритетних напрямів державної політики в галузі туризму є розвиток сільського та екологічного (зеленого) туризму, при цьому більше про нього згадок не міститься, як і не міститься чіткого визначення особливостей цього виду туризму. Статті 7–12 Закону регулюють управління сферою туризму таким чином, що воно є надто централізованим і не передбачає офіційної участі жодних установ, окрім органів політичної влади. У цьому сенсі управління туризмом повністю відповідає адміністративному поділу України, де органи влади на кожному рівні мають департаменти туризму, фінансування яких здійснюється виключно на розсуд цих органів [11].

Слід також зазначити, що і в інших законах України, серед яких Закон України «Про особисте селянське господарство», який визначає правові, організаційні, економічні та соціальні засади ведення особистого селянського господарства, зокрема, у статті 1 визначено поняття «особисте селянське господарство», яке охоплює господарську діяльність, що здійснює фізична особа індивідуально або разом з іншими особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і проживають разом, без створення юридичної особи. Така діяльність спрямована на задоволення особистих потреб через виробництво, переробку і споживання сільськогосподарської продукції, реалізацію її надлишків та надання послуг з використання майна особистого селянського господарства, зокрема у сфері сільського господарства [14]. Але про самий зелений туризм як і про організацію його діяльності нічого не сказано.

Ту ж саму ситуацію зустрічаємо і в Законі України «Про курорти», який регулює правові, організаційні, економічні та соціальні засади розвитку курортів в Україні та спрямований на використання природних лікувальних ресурсів і

територій курортів для лікування та оздоровлення людей, також не містяться визначення та особливості розвитку зеленого туризму [13].

Дана прогалина в законодавстві потребує чіткого нормативного регулювання, з метою ведення прозорого бізнесу, впровадження природоохоронних заходів, просвітницьких програм, розвитку сувенірної, ремісницької та ін. видів діяльності.

Діючі постанови потребують також перегляду, і, передусім, це стосується постанови щодо категоризації готелів, що суттєво відстає від міжнародних стандартів.

Слід додати, що нормативно-правова база в галузі потребує суттєвої модернізації, оскільки її поточний стан не відповідає сучасним правовим та адміністративним рішенням, що діють у світовій туристичній сфері[11].

Тому, на сьогодні, важливим залишається питання формування туристичної політики та системи державного регулювання у сфері зеленого туризму, визначення форм, засобів та інструментів.

На виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами – членами від 25 жовтня 2017 р. № 1106 (зі змінами) затверджено План заходів, який передбачає, зокрема, заходи щодо міжнародного співробітництва у сфері туризму, розвитку зеленого туризму, удосконалення чинного законодавства у туристичній галузі тощо.

Основним завданням у розробці цієї політики є координація зусиль органів державної влади, громадського сектору та бізнесу для більш ефективного розвитку зеленого туризму в Україні.

Так як ця сфера охоплює більш як 50 галузей економіки, то її розвиток допомагає підвищенню рівня зайнятості, диверсифікації національної економіки, збереженню та розвитку культурного потенціалу, охороні і збереженню екологічно

безпечного навколишнього природного середовища, а також досягає нового рівня інноваційності в економіці. Крім того туризм сприяє гармонізації відносин між різними країнами і народами і є інструментом реалізації зовнішньої політики держави [43].

За останні роки було схвалено Стратегію розвитку туризму та курортів на період до 2026 року, якою визначено основні стратегічні цілі та завдання розвитку сфери туризму та курортів в т.ч. приведення нормативно - правової бази до відповідності.

У 2018 році стартувала масштабна міжнародна маркетингова кампанія уряду України «Ukraine now». Ціль даної кампанії - створити бренд України у світі, залучити інвестиції і покращити туристичний потенціал країни. Над концепцією працювало 27 експертів комісії з питань популяризації України у світі, які допомогли у підготовці до кампанії. Неправильне уявлення про українців як про недружніх та нетерпимих людей, яке поширюється засобами масової інформації, створює негативний імідж нашої країни. Це відлякує іноземних інвесторів та туристів. Проте, особистий досвід відвідування України демонструє зовсім іншу картину: гостинність, багату культуру та мальовничі краєвиди змінюють упереджені думки.

З метою змінити ставлення українців до своєї країни та стимулювати розвиток внутрішнього туризму, у 2020 році було запущено масштабний проект "Мандруй Україною". Важливим елементом цього проекту став челендж #МандруйУкраїною, який заохочує людей ділитися своїми подорожами в соціальних мережах, тим самим популяризуючи маловідомі куточки України та створюючи натхнення для нових мандрівок.

Портал discover.ua, створений за підтримки Google, відкриває нові можливості для любителів подорожувати Україною. Тут можна не тільки знайти інформацію про цікаві місця, але й спланувати свою подорож до найдрібніших

деталей. Цей проект є частиною більш масштабної ініціативи з цифрової трансформації країни.

В Україні також діє мережа "Українська гостинна садиба", запроваджена Спілкою сільського зеленого туризму, яка заохочує агротуристичні об'єкти до екологічно відповідального ведення господарства. Ця програма є абсолютно добровільною і спрямована на зменшення негативного впливу на довкілля, збереження традицій, підтримку місцевої економіки та розвиток екологічних видів відпочинку [31].

Крім того, наприкінці 2019 року ЄБРР за підтримки зовнішніх експертів було розроблено документ «Дорожня карта конкурентоспроможного розвитку сфери туризму в Україні», в якому відображено результат інтенсивної колективної праці зацікавлених сторін у сфері розвитку туризму[11].

На основі проведеного розширеного аналізу до документа були включені об'єктивні сильні та слабкі сторони української туристичної системи, її можливості та обмежуючі фактори [11]. Даний документ передбачав запровадження конкретних етапів і заходів для виведення туристичної індустрії України із кризи, в якій вона перебувала в останні роки.

Тому на даному етапі розвитку зеленого туризму головним завданням, яке потребує розв'язання для ефективного функціонування сфери гостинності та формування туристичного продукту, є належне правове регулювання цієї галузі, а також наукове та законодавче визначення основних термінологічних понять, правових підходів та державного регулювання у даній галузі.

Отже, можна сказати, що розвиток зеленого туризму в Україні є одним із пріоритетних завдань державної політики. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити ряд проблем, пов'язаних з правовим регулюванням цієї сфери, реорганізації туристичної статистики, запровадження фінансових механізмів підтримки галузі.

Висновок до розділу 1

У першому розділі досліджено концепцію зеленого туризму, його види, ключові фактори впливу на розвиток та сучасний стан. Зелений туризм представлено як багатогранну діяльність, яка поєднує відпочинок на природі, культурно-історичне пізнання та екологічно свідомий підхід до використання ресурсів.

Встановлено, що зелений туризм охоплює кілька підвидів, таких як агротуризм, екотуризм, лікувальний туризм та інші, що відповідають різним запитам туристів. Проаналізовано основні внутрішні та зовнішні фактори, які впливають на розвиток галузей, зокрема природні, соціокультурні, економічні та екологічні.

Розглянуто термінологічні особливості зеленого туризму та проблеми правового регулювання в Україні, які потребують вдосконалення для забезпечення стійкого розвитку галузі. Підкреслено важливість гармонійної співпраці між державою, бізнесом та громадами.

Таким чином, зелений туризм має значний потенціал для розвитку як важливий інструмент збереження природи, підтримки місцевих громад та економічного зростання. Він сприяє створенню нових робочих місць, розвитку інфраструктури та збереженню культурної спадщини, що робить його перспективним напрямком туристичної індустрії.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ В ЖИТОМИРСЬКІЙ ОБЛАСТІ

2.1. Аналіз практики використання зеленого туризму в Україні

Можна сказати, що зелений туризм в Україні переживає період активного розвитку, хоча й стикається з низкою викликів. Цей вид туризму, який поєднує відпочинок на природі з пізнанням місцевих традицій та культури, стає все більш популярним серед українців та іноземних туристів.

Зелений туризм в Україні має свою довгу історію, яка тісно пов'язана з традиціями гостинності та сільського господарства. Однак, як організований вид відпочинку, він почав активно розвиватися лише в останні десятиліття.

Взагалі, зелений туризм виник як альтернатива класичному курортному відпочинку. Адже, в світі спостерігається перехід від так званої SSS-моделі відпочинку (Sea – Sun – Sand: Море – Сонце – Пісок) до моделі LLL (Lore – Landscape – Leisure: Знання – Ландшафт – Дозвілля) [25]. Однак така послуга не є новою для України, оскільки ще на початку ХХ ст. до карпатських сіл їздили на відпочинок відома українська інтелігенція.

Поняття «зелений туризм» з'явилося в кінці 80 – х років минулого століття. Як бачимо, вже на той час такий спосіб відпочинку став одним із найважливіших напрямів його розвитку завдяки різноманітним природним ландшафтам, культурним традиціям, історичним пам'яткам.

Активно досліджують науковці України і питання сталого розвитку зеленого туризму при цьому, звертаючи увагу на специфіку національних умов та потенціал країни. Таким чином, увага зосереджується на туризмі та його впливі на природні ресурси. Також, у роботах Л. Кравченко [22] та І. Палієнко [33] розглядаються методи зменшення негативного впливу туризму на екосистеми через впровадження екологічних стандартів і практик. Дослідження демонструють, що

екологічна освіта як для туристів, так і для місцевих громад, є чинником у збереженні природних ресурсів та забезпечує сталого розвитку зеленого туризму.

Якщо ж розглянути дослідження в економіці Шубравської (2019) [50] та Іванченка (2020) [17], то вони акцентують на важливості зеленого туризму як джерела доходу для місцевих громад при цьому розкриваючи економічні вигоди від створення нових робочих місць та розвитку місцевої інфраструктури. Окрім цього вчені звертають увагу на необхідності державної підтримки та інвестування у туристичну галузь для забезпечення її стійкого розвитку.

Розвиток зеленого туризму в Україні супроводжується активними дослідженнями його соціально-культурного аспекту. Науковці Горбатюк [3] і Дерев'янку [7] вивчають, як зелений туризм може сприяти відродженню та збереженню культурних традицій місцевих громад. Коваленко [20] та Мельник [28] пропонують комплексний підхід до планування та управління туристичними ресурсами, що передбачає активну участь місцевих громад, держави та бізнесу. Ці дослідження доводять, що стійкий розвиток зеленого туризму неможливий без збереження культурної спадщини та залучення всіх зацікавлених сторін.

Отже, зелений туризм почав розглядатися не просто як відпочинок на природі, а й гармонійне співіснування людини і природи, яке приносить користь усім учасникам туристичного процесу.

Поступово сформувалася модель стійкого зеленого туризму – як модель розвитку, яка базується на повазі до природи та місцевих громад. Такий розвиток спрямований на мінімізацію негативного впливу на довкілля, одночасно забезпечуючи економічні переваги для місцевих жителів та задоволення потреб туристів.

Підприємства, які займаються зеленим туризмом, не лише пропонують унікальні туристичні продукти, а й беруть активну участь у збереженні довкілля

та підтримці місцевих спільнот. Такий підхід не тільки покращує репутацію бізнесу, але й забезпечує його довготривалу стабільність.

Окрім того, зелений туризм стає соціально відповідальним у дії. Підтримуючи місцеві громади, зберігаючи культурну спадщину та сприяючи розвитку регіонів, зелений туризм робить позитивний внесок у розвиток суспільства, зокрема це простежується у роботах Сміта (Smith, 2018) [57] та Ванга (Wang, 2019)[58]

Також можна констатувати і той факт, що зелений туризм – це інструмент збереження біорізноманіття та збалансованого використання природних ресурсів про що в своїх роботах демонструють Каннінгем (Cunningham, 2020) [52] та Джонсон (Johnson, 2019) [55]. Дослідження Шефера (Schaefer, 2020) [56] підтверджують, що це шлях до розвитку сільських територій, збереження традицій та підтримки місцевих ремесел, особливо в даний час, коли Україна потерпає від воєнного конфлікту і це може бути інвестиція в майбутнє, яка створює нові робочі місця, сприяє зменшенню міграції з сільських районів та економічному зростанню регіонів.

Модель інтегрованого управління, що базується на співпраці між місцевими громадами, урядами та приватним сектором пропонує у своїй роботі Гарсія (García, 2021) [54]. Його дослідження підкреслює, що для забезпечення більш стійкого та збалансованого розвитку важливою є участь місцевого населення у прийнятті рішень та розробці туристичних стратегій.

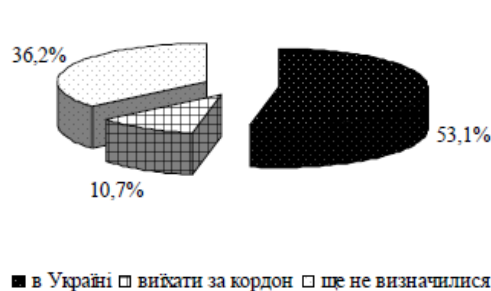
На сьогоднішній день, коли вся планета страждає від людської діяльності, а в засобах масової інформації все частіше з'являються повідомлення про наближення глобального потепління, зелений туризм швидко набирає обертів. Відповідно до статистичних показників, по всьому світу, щорічно він збільшується на 10-15% [46].

Спочатку «зелений» асоціювався з поняттям «екологічний», однак сьогодні він охоплює всі аспекти стійкого розвитку, що базується на принципах збереження природи, соціальної відповідальності, економічної стабільності та кліматичної нейтральності. Це передбачає мінімізацію екологічного сліду, захист повітря, води, ґрунту та біорізноманіття, підтримку місцевих спільнот із повагою до їхньої культури та сприяння їхньому розвитку, перетворення туризму на рушійну силу економічного зростання регіонів через поєднання прибутковості з екологічною відповідальністю, а також створення такого туризму, який не шкодить клімату та здатний адаптуватися до його змін.

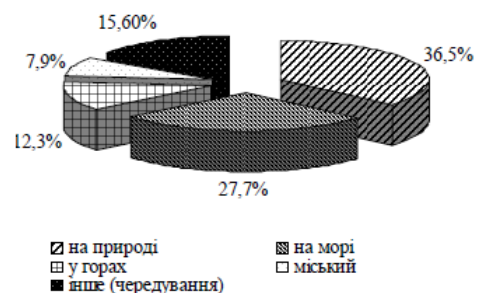
Щороку в Україні інтерес до зеленого туризму зростає, як серед внутрішніх, так і зовнішніх туристів. В свою чергу, поступово покращується інфраструктура, з'являються нові готелі, ресторани, туристичні маршрути, адже Україна має величезний потенціал для розвитку зеленого туризму завдяки різноманітним природним ландшафтам, культурним традиціям та історичним пам'яткам.

Це підтверджується результатами опитування респондентів щодо питання планування відпочинку (рис.1). Так, за оцінками постачальників послуг наразі найбільшим попитом користується внутрішній туризм, який поєднує у собі відпочинок на природі [35].

А. Місце планової відпустки

Б. Найпопулярніший вид відпочинку

В. Планують відпочити наступного разу

Г. Зацікавлені сторони у забезпеченні планових заходів щодо розвитку туризму

Продовження рис. 1

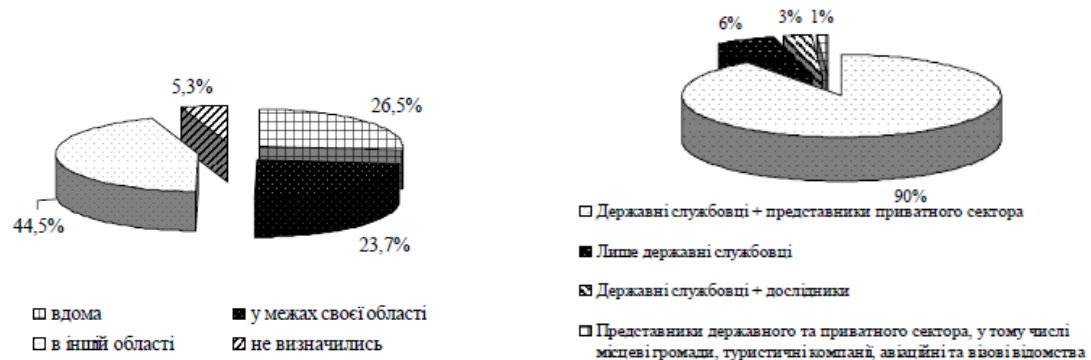

Рисунок 1. Опитування респондентів, щодо проведення планового відпочинку, %

Джерело: [35]

У 2019 році за даними UNWTO, Україна мала 25 млн. в'їзних туристів і за показниками відвідуваності входила до 10 країн Європи [52].

Варто зазначити те, що кожен регіон України має свої унікальні туристичні локації і для кожного з них можна створити безліч захоплюючих туристичних маршрутів. Відповідно до таких показників, як: реальна відвідуваність, сплата туристичного збору, фінансування робіт з розвитку туристичної інфраструктури та промоції дозволяють визначити регіони - лідери. Серед лідерів внутрішнього туризму України до пандемії COVID – 19 та воєнного стану були: в екскурсійному туризмі - Львівська область; в пляжному туризмі – Одеська область; в гастрономічному туризмі – Закарпатська область; лідерство активного відпочинку замала Івано – Фпанківська область; краєм заповідної природи визначалась Херсонська область; територією для сімейного відпочинку була Запорізька область; Тернопільська область славилася замковим туризмом. Найпопулярнішим міським маршрутом визначалась Києво - Печерська Лавра та «Старе місто» Львова. [35] Але, після пандемії та веденням бойових дій на території України ми

втратили частину природних локацій, частина потребуватимуть значного відновлення і це призводить до зміни лідерів територій, на яких сьогодні можна говорити про розвиток, серед таких може бути і Житомирська область. Використання природного потенціалу Житомирщини із поєднанням вірних управлінських рішень, співпрацею з бізнесом, науковими інституціями, населенням може принести нові, цікаві туристичні продукти, які будуть користуватися попитом та позиціонувати регіон як туристично привабливий як для відпочинку так і для ведення бізнесу.

Наразі, хоча зелений туризм і має значний потенціал для розвитку, він стикається з низкою проблем та викликів, які можуть перешкоджати його успішному становленню.

Серед основних недоліків можна виділити недостатню інфраструктуру, яка проявляється у відсутності якісних доріг, готелів, санітарних вузлів та інших об'єктів на туристичних маршрутах, а також нерозвиненість комунікацій, таких як інтернет і мобільний зв'язок у віддалених районах. До цього додається відсутність чіткої державної політики, що виражається у недостатньому фінансуванні, браку підтримки з боку держави, відсутності єдиної стратегії розвитку зеленого туризму та складності процедур реєстрації й отримання дозволів для туристичного бізнесу. Проблемою також є низький рівень обізнаності населення, коли місцеві жителі недостатньо інформовані про переваги зеленого туризму, можливості його розвитку та принципи екологічно відповідального ведення господарства.

Сезонність туристичних потоків, зокрема їх концентрація влітку, ускладнює забезпечення стабільного доходу для підприємців, а конкуренція з масовим туризмом, який часто пропонує нижчі ціни, створює додаткові труднощі. Недостатня якість послуг, зокрема брак професійного персоналу, низький рівень сервісу та одноманітність туристичних продуктів, також негативно впливають на розвиток галузі. Додатково існують екологічні проблеми, такі як забруднення

довкілля відходами та збільшення антропогенного навантаження на природні екосистеми, а також соціальні проблеми, включно з конфліктами між місцевими жителями й туристами через відмінності в культурних цінностях та інтересах.

Попри існуючі виклики, зелений туризм в Україні демонструє успішні приклади, що підтверджують його великий потенціал. Наприклад, сільські садиби та агротуристичні господарства набули популярності в різних регіонах. У Карпатах багато сіл, таких як Микуличин, Ворохта та Яремче, перетворилися на туристичні центри, де відвідувачі можуть насолоджуватися гірськими краєвидами, спробувати місцеву кухню та відпочити в комфортних умовах. Полтавщина приваблює гостей кінними прогулянками та майстер-класами з гончарства, а Житомирщина славиться етносадибами, де можна відпочити у традиційних українських хатах, купатися в річках, збирати ягоди та гриби, а також ознайомитися з місцевим побутом.

Еко-парки та природні заповідники також відіграють важливу роль. Серед них — Шацькі озера, що пропонують веслування, риболовлю, піші прогулянки та спостереження за птахами, і Карпатський біосферний заповідник, де відвідувачі можуть милуватися недоторканою природою, досліджувати печери та водоспади.

Фестивалі та заходи додають різноманіття туристичному досвіду. Етнофестивалі, такі як «Фестиваль Дерунів» у Коростені чи середньовічний табір «Густань» у селі Урич, знайомлять з культурними традиціями, національними стравами та ремеслами. Також організуються веломарафони та піші тури, як-от «Camino Podoliko» чи «Via Regia Ukraine», які популяризують активний відпочинок на природі.

Україна пропонує й унікальні формати відпочинку, зокрема апітерапію — лікування та релаксацію на пасіках із використанням продуктів бджільництва. Не менш цікавими є агротуристичні програми з елементами екстремального відпочинку, які включають сплави по гірських річках, рафтинг і скелелазіння.

Отже, можна зробити висновок, що зелений туризм має великий потенціал для розвитку в Україні. Завдяки своїй унікальності та різноманітності, він може стати одним з основних напрямків розвитку української туристичної індустрії.

2.2. Діагностика туристичного потенціалу Житомирської області

Туристична галузь є невід'ємною частиною економічної системи нашої країни. Для її розвитку багато чого залежить від інших галузей економіки, державної системи управління, нормативно-правової бази, інформаційного забезпечення та багатьох інших факторів. Однак для забезпечення стабільного розвитку туристичної галузі необхідно регулярно проводити аналіз та контроль її діяльності.

Сучасний стан галузі регіону характеризується значним ресурсним потенціалом, який є основою для розвитку туризму. Сюди входять як природні об'єкти, які не мають аналогів в Україні та світі, такі як геологічний заказник «Камінне село», дуби з Урочища Тригир'я, унікальні сосни в Урочищі Модрина, реліктова азалія Понтійська, пам'ятка природи Словечансько-Овруцький кряж, а також промислові підприємства, які відкриті для відвідувачів та демонструють своє виробництво, зокрема ГЗК «Товкачівський», ТОВ «Органік Мілк» та інші.

Наразі на території області на державному обліку знаходиться 3213 пам'яток, у тому числі 808 - археології, 2321 - історії, 84 - монументального мистецтва. До Державного реєстру нерухомих пам'яток України національного значення занесено 17 пам'яток, у тому числі 12 пам'яток археології; 4 історії та 1 монументального мистецтва. В області знаходиться 316 пам'яток архітектури, серед них 255 місцевого значення, 61 пам'ятка національного. Об'єктами національної спадщини є музей-садиба Е. Ганської в с. Верхівня; будинок Лесі Українки у м. Звягелі; братська могила учасників повстання Коліївщини 1767 р. в

с. Кодня [4].

Відомими магнітами Житомирської області за визначенням ДАРТ є:

- «Кам'яне село» (Олевська громада)
- парк «Древлянський»; (м. Коростень)
- Національний музей космонавтики ім. С.П.Корольова (м. Житомир)
- замок – музей «Радомисль» (м. Радомишль)
- Турчинівка (Чуднівська громада)
- Історичний комплекс «Кляштор Босих Кармелітів» (м.Бердичів)[6,

Додаток А]

Серед туристичних магнітів Житомирщини є об'єкти зеленого туризму, серед яких:

«Кам'яне село» або його ще називають український Стоунхендж. Розташоване воно біля села Рудня-Замисловицька Олевської громади. Відноситься село до пам'яток природи України, славиться неймовірною красою та містичною атмосферою, що витає у кожному куточку урочища. Заказник займає 15 га. Про історію виникнення «Кам'яного села» ходить багато міфів та легенд. Найбільш реальною є інформація, що «Кам'яне село» - це результат руйнування гірських порід під дією води, вітру та інших зовнішніх факторів, тобто це так звані останці, що поширені у межах Українського кристалічного щита.

Парк «Древлянський» (м. Коростень) – парк розташований на скелястих берегах річки Уж на площі близько 8 га. На території парку є альтанки, містки, фонтани, унікальний військовий музей «Скеля» та численні пам'ятники. Історія парку сягає давніх часів, коли Іскоростень був столицею союзу племен древлян. У 2005 році було встановлено великий пам'ятник князю Малу на вершині знаходилося давнє городище (укріплене поселення), де нині можна побачити дерев'яну стіну з вежами та воротами. Встановлені пам'ятники великій княжій родині: княгині Ользі, Малуші (доньці Мала) та її сину Володимирі (Володимирі

Великому), Добрині Нікітичу (воєводі, брату Малуші, прообразу богатиря Добрині Микитича). У 2009 році відкрито пам'ятник деруну в рамках запровадженого фестивалю «Дерунів» [21]

Але на Житомирщині є ще ряд цікавих об'єктів, які заслуговують бути туристичними магнітами регіону.

Одне з провідних місць в Україні, за наявності рекреаційних ресурсів посідає Житомирщина.

До складу природно-заповідного фонду Житомирської області входить 263 об'єкти, з них загальнодержавного значення – 20 об'єктів та місцевого значення – 243 об'єкти. Відсоток заповідності області становить 4,75 %. Природно-заповідний фонд області [47] має наступну структуру:

Таблиця 2.1.

Природно – заповідний фонд Житомирської області

Об'єкти ПЗФ	Кількість	Площа, га
Природні заповідники	2	50976,84
Заказники загальнодержавного значення	10	6757
Заказники місцевого значення	182	83201,7876
Пам'ятки природи загальнодержавного значення	2	51
Пам'ятки природи місцевого значення	40	221,59
Ботанічні сади загальнодержавного значення	1	35,4
Дендрологічні парки місцевого значення	3	14,9
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення	5	119,8
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення	18	228,6748

Джерело: складено автором на основі джерела [47].

Структура ґрунтового покриву області сформована геологічною будовою

Українського кристалічного щита, переважно рівнинним рельєфом місцевості, особливостями формування льодових та водно-льодових відкладів південно-польського і дніпровського зледеніння, а також відкладеннями четвертинного періоду, що пов'язані з антропогенною діяльністю. Територія області охоплює дві природно-кліматичні зони: Лісостеп (19%) та Полісся (81%). Ці зони мають суттєві відмінності в геологічній будові, ландшафтній структурі, обґрунтованості, лісистості, ступенях сільськогосподарського освоєння та видовому складі рослинного світу. [47].

По території області протікає 2 822 річки. Великих річок нема, є 8 середніх, серед яких: Тетерів, Случ, Уж, Ірша, Уборть, Ствига, Ірпінь та Словечна. Також область має 53 водосховища загальною площею 7,7 тис. га та сумарним об'ємом 184,4 млн м³. В регіоні побудовано 2075 ставків сумарним об'ємом 151,7 млн.м³. В наявності 9 озер, площа дзеркала яких становить 515,9 га [47].

В області є три гідрологічні заказники, родонові лікувальні води, торфові та сапропелеві лікувальні грязі, водно-болотні угіддя міжнародного значення «Поліські болота» загальною площею 2145 га. [47].

Житомирщину ще називають «Урал в мініатюрі», так як область багата на різноманітні корисні копалини, серед яких: ільменіти, апатит-ільменітові руди, самоцвіти, кварцити, лабродарити, граніти, каоліни, буре вугілля, торф та інші копалини. А запаси титану складають понад 85 % усіх розвіданих запасів титанових руд України [47].

Знаходиться в області унікальне Волинське родовище п'єзокварцу, яке представлене напівдорогоцінним камінням: моріон, берил, топаз, гірський криштал, аметист, опал, халцедон, агат. Також одна із перспективних бурштиноносних зон в Україні Барашівська бере початок в Житомирській області і продовжується в Рівненській області, де знаходиться знамените Клесівське родовище бурштину [47].

Унікальні кварцити Овруцького та Товкачівського родовищ, розвідані в Коростенському районі, на них сконцентровано майже 84% усіх запасів цієї сировини в Україні. Овруцькі кварцити використовували при будівництві Софії Київської, Золотих воріт. Також на Овруччині існує єдине в Україні родовище пірофілітових сланців (Курянівське та Нагорянське родовища). Пірофіліт використовувався ще за часів Київської Русі при виробництві пряслиць. Пізніше в радянські часи з нього виготовляли сажові пальники, які використовувались у горілках для роботи маяків [47].

На території Житомирщини діє Музей кошовного та декоративного каміння, в якому зібрано унікальні експонати каменів в т.ч дорогоцінних та напівдорогоцінних, що видобуваються на території Житомирської області.

Великою різноманітністю характеризується рослинний світ Житомирщини, який налічує близько 1550 видів, із яких 13 видів підлягають особливій охороні за Бернською конвенцією (1979); 4 види занесені до Європейського червоного списку рідкісних видів, які зникають у Всесвітньому масштабі (1991); 99 видів занесені до Червоної книги України (2009) тощо [47].

Область має значні запаси лісових ресурсів, що дає їй можливість займати провідне місце в Україні.

Лісова галузь Житомирської області є важливою складовою частиною реального сектору економіки, володіє значним матеріально-технічним потенціалом і має вагомий вклад у розвиток регіональної економіки. Діяльність лісогосподарських підприємств має великий вплив на соціально-економічний розвиток місцевих громад. Лісгоспи здебільшого є основними платниками податків у регіоні та вирішують важливі соціальні питання. Площа земель лісогосподарського призначення області становить 1073,359 тис. га [4, 47].

Тваринний світ Житомирщини нараховує близько 400 видів, серед яких 67 видів ссавців, 270 - птахів, 30 - риб. Особливу цінність представляють мисливські

тварини, зокрема благородний олень, козуля та дикий кабан. У заплавах річок можна зустріти бобрів, видр та європейських норок. У північних районах області розмножуються такі цінні птахи, як глухар, тетерук та рябчик. Серед рідкісних птахів зустрічаються чорний лелека, орлан білохвіст, зміїд. 131 вид занесений до Червоної книги України [47].

На території Житомирської області планується створення біосферного резервату «Центральне Полісся» (БРЦП), який сприятиме збереженню біологічного, екосистемного та ландшафтного різноманіття, а також сталому розвитку регіону та виконанню логістичних функцій. Біосферний резерват закликаний підвищити ефективність спільних зусиль щодо виконання вимог міжнародного природоохоронного законодавства та сталого розвитку у східному регіоні Європейського Союзу, а також забезпечити збереження природних екосистем басейну річки Прип'ять, зокрема суцільних боліт Східної Європи, що є частиною Пан'євро. [47].

Поліський природний заповідник та заказник «Словечанський кряж» внесено до об'єктів «Смарагдової мережі», яка діє в Україні за програмою Європейської комісії і Ради Європи ЄС «Natura-2000».

На території області розташовано 23 парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, з яких 5 мають загальнодержавне значення, а 18 — місцеве. Загальна площа цих парків становить 348,47 га, і вони використовуються для естетичних, виховних та оздоровчих цілей [4].

Наразі, деякі об'єкти природно – заповідного фонду області використовуються як навчальні майданчики для підвищення обізнаності населення на природну тематику. До прикладу освітня та навчальна робота проводиться на базі Ботанічного саду Поліського національного університету.

Поліський природний заповідник, як і інші природоохоронні установи України, пропонує екологічні стежки, видає відповідну літературу та співпрацює

з медіа для поширення знань про охорону природи. Екологічні стежки включають водяний млин, землянку, лісовий курінь та українську хату-світлицю. Відвідувачі можуть пройти стежками різної довжини, насолоджуючись природою заповідника. Науковці заповідника накопичили значний обсяг екологічних знань, традицій та звичаїв місцевих жителів. Крім того, Поліський природний заповідник організовує орнітологічні тури під час яких можна відвідати глухарині та тетерукові токовища, послухати їх шлюбні глоси, навчити проводити обліки сірого журавля та рідкісних видів сов, а також визначати сліди тварин на піщаних лісових дорогах [47].

Ще однією цікавою локацією для туристів стане пам'ятка природи Словечансько – Овруцький кряж. Кряж – це залишок гірських пасом. Його протяжність складає 60 км в довжину, та в ширину від 20- 30 км. Академік П.Тутковський порівняв його з Йелоустонським парком в штаті США. Кряж формують яри до 40 і більше метрів у глибину. На кряжі росте Рододендрон жовтий (Азалія понтійська), яка оселилася на цій території ще за часів льодовика. Знахідки кісток мамонтів, шерстистого носорога, печерного ведмедя та інших тварин можна побачити в музеях Житомирщини і не тільки.

Одним із головних і ефективних методів збереження біорізноманіття є створення природоохоронних територій, однак, на теперішній час більшість об'єктів природно-заповідних фондів Житомирської області практично не виконують покладених на них рекреаційних функцій та фактично не задіяні у процесі популяризації та розвитку туризму.

Основним ініціатором популяризації ідей розвитку зеленого (сільського) туризму виступає Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні (далі – Спілка). Завдяки її ініціативі в ряді областей України створені та успішно функціонують осередки зеленого й сільського туризму. Так, в

Житомирській області також функціонує такий осередок і очолює його Інна Величко, власниця зеленої садиби «Поліська хата».

Надання послуг зеленого туризму в Україні відбувається на базі особистих селянських господарств, які не належать до підприємницької діяльності.

У Житомирській області офіційно зареєстровано 30 зелених садиб. За оцінками експертів, потенціал сільського зеленого туризму використовується лише на 5-10% хоч і є одним із найпростіших способів підвищення доходів місцевих громад. [16].

Аналізуючи розвиток зелених садиб Житомирщини, можна виділити ті, які у сфері даних послуг працюють найдовше, серед них:

Зелена садиба "Лідія" (Хорошівська громада)- садиба була заснована десять років тому на березі Іршанського водосховища. Її власниця, Лідія Вербіло, раніше працювала в школі та організовувала краєзнавчі екскурсії для студентів, що й надихнуло її на створення садиби «Лідія».

Ця садиба пропонує екскурсії із залученням двох сіл – Рижани та Кропивенка. Туристи можуть відвідати три музеї: музей рушника, музей історії села та музей льону. Також є можливість оглянути кургани – стародавні поховання, поспостерігати за сірими чаплями і відпочити на березі річки Ірша.

Щороку в січні у садибі проходить районний фестиваль «Щедрик щедрівочка», а влітку відзначають свято села та організовують футбольний турнір [16].

Народне дослідно-виробниче господарство «Автономна родова садиба», розташоване в Радомишльській громаді, було засновано понад 15 років тому. Власник садиби, Сергій Боженко, з дитинства захоплювався зеленим господарством і свій перший будинок побудував із льону. Одного разу він зацікавився темою піраміди і вирішив оформити садибу у такому стилі.

На території «Автономної родової садиби» зведено два будинки: один має пірамідальну форму, інший – сферну. Також тут є кругла лазня, яку місцеві жителі жартома називають «грибом» через її схожість із боровиком [16].

Екологічне поселення «Простір любові», що знаходиться в Брониківській громаді, було засноване у 2007 році. Поселення займає територію площею 32 гектари, де розташовано вісім родових місць.

Діяльність садиби спрямована на збереження довкілля, просвітницьку роботу, сортування сміття та розвиток столярства. Власники також вирощують сільськогосподарську продукцію, займаються тепличним господарством і реалізують надлишки своїх врожаїв.

Особливістю екологічного поселення є святкування язичницьких свят: весняного рівнодення, Івана Купала, літнього сонцестояння, осіннього рівномірства та Коляди. Для гостей тут готують вегетаріанський обід [16].

У Старосілецькій громаді вже 14 років функціонує культурно-мистецький центр «Поліська хата». Для гостей тут організують етнографічні екскурсії територією садиби та села Городське, пропонують майстер-класи та частування страв традиційної поліської кухні, які готують у печі. За бажанням гості можуть переночувати в автентичній українській хаті [16].

Окрім зелених садиб хотілося б акцентувати також увагу на ландшафтних парках, які створюються у громадах Житомирщини.

Коростишівський парк скульптур Віталія Рожика – це парк – пам'ятка садово паркового мистецтва, який має площу 12, 9 га. Статус надано для збереження парку, в якому зростають насадження переважно місцевих порід. Підкреслюють унікальність парку та його особливості скелясті валуни, фонтани, тераси, ставки та незвичайні 111 скульптур, які створені Заслуженим художником України Віталієм Рожиком. Місто Коростишів отримав Диплом Книги рекордів України за встановлення рекорду "Коростишів — найкраще місто України за

кількістю скульптур на кількість населення" в категорії «Мистецтво». Розвиваючи таким чином територію громада збільшує кількість туристів та має ціль потрапити до Книги рекордів Гіннеса, щоб отримати грант на подальший розвиток парку та популяризацію території.

У селі Райки на Бердичівщині завдяки ініціативі родини Мкртчяннів з'явився унікальний ландшафтний парк, який став улюбленим місцем відпочинку для місцевих жителів та гостей села. Протягом восьми років парк постійно розвивався, пропонуючи відвідувачам все нові цікаві локації та неповторні ландшафтні композиції з поєднанням різноманітних представників царства Флори.

Справжній сільський куточок – міні-ферма "Козина хата" - це не просто місце для утримання тварин, а й затишна зона для відпочинку серед природи. Тут можна насолодитися спілкуванням з кізочками, курочками та кроликами, зробити яскраві фото на тлі мальовничих пейзажів, а ще скуштувати смачного домашнього молока, сиру та випічки на затишній веранді.

Зануритися у лавандовий рай під відкритим небом можна у селі Троянів, де серед мальовничих лавандових полів можна не лише насолодитись ароматами літа, а й придбати унікальні лавандові сувеніри та сири.

Для розвитку зеленого туризму на Житомирщині за підтримки Естонського центру міжнародного розвитку, Талліннського університету та Естонської асоціації сільського туризму власникам бізнесу в сільській місцевості, у тому числі гостинних сільських садиб, які мають потенціал для розвитку туристичних послуг було проведено ряд тренінгів та семінарів з питань «Диверсифікації сільської економіки через мережу громадських консультаційних центрів туризму». Метою проєкту є надання цільовій аудиторії глибокого розуміння можливостей диверсифікації сільської економіки через розвиток туризму, особливо в умовах воєнного стану та поствоєнного відновлення [31].

На сьогодні багато експертів відзначають зелений туризм одним з найбільш

відомих і популярних видів відпочинку. Саме сільські території Житомирщини - це території, де наявні природно-заповідні фонди, з високим рівнем розвитку сільського господарства і багатим туристично-рекреаційним потенціалом, який дає місцевому бізнесу та населенню створювати різноманітні види туристських продуктів в сегменті зеленого сільського відпочинку.

2.3. Оцінка результативності використання зеленого туризму в регіоні

Зелений туризм на Житомирщині набуває дедалі більшої популярності, особливо серед внутрішніх туристів. Регіон відомий своїми етносадибами, які пропонують унікальний досвід відпочинку в традиційному українському стилі. Туристи мають змогу насолоджуватися місцевою природою, брати участь у культурних заходах, таких як майстер-класи, ярмарки, та відкривати для себе багатство регіональної кухні. Це створює нові можливості для розвитку місцевого бізнесу, підвищення зайнятості та збереження культурної спадщини.

Роль управління культури і туризму Житомирської області є ключовою у формуванні стратегічного напрямку розвитку зеленого туризму.

Управління є структурним підрозділом обласної державної адміністрації, який відповідає за формування та реалізацію туристичної політики області, а також за створення сприятливих умов для розвитку всіх видів туризму, в тому числі і зеленого.

Основними функціями Управління в контексті зеленого туризму є:

- створення та впровадження цільових програм та стратегій, спрямованих на розвиток зеленого туризму в Житомирській області. Це включає в себе визначення пріоритетних напрямків, розробку маршрутів, створення інфраструктури та маркетингову підтримку;

- надання консультаційної допомоги підприємцям, які займаються зеленим туризмом, сприяння у вирішенні організаційних та правових питань;
- залучення місцевих громад до процесу розвитку зеленого туризму, сприяння створенню туристичних асоціацій та об'єднань;
- активна промоція туристичних можливостей Житомирської області, зокрема зеленого туризму, на внутрішньому та зовнішньому ринках. Це здійснюється через участь у виставках, форумах, розробку рекламних матеріалів та створення інформаційних ресурсів;
- сприяння розвитку туристичної інфраструктури в регіоні, зокрема будівництву та обладнанню туристичних маршрутів, місць відпочинку та проживання;
- контроль за якістю туристичних послуг, що надаються підприємствами зеленого туризму, сертифікація та ліцензування;

Зелений туризм для Житомирської області – це не просто тренд, а стратегічно важливий напрямок розвитку, який має багатогранні переваги як для регіону, так і для його мешканців.

По – перше розвиток зеленого туризму сприяє збереженню природних ресурсів, яких в області є значна кількість та екологічній свідомості місцевого населення. По – друге сприяє розвитку сільських територій, створює нові робочі місця та збільшує доходи місцевого населення. Окрім того популяризує культурну спадщину регіону, знайомить туристів з традиціями та звичаями місцевого населення. Від розвитку даного виду туризму збільшуються надходження коштів до місцевих бюджетів, сприяє диверсифікації економіки регіону.

Управління туризму Житомирської ОДА повинно відігравати ключову роль у стимулюванні розвитку зеленого туризму в регіоні. Завдяки злагодженій роботі цього органу зелений туризм має всі шанси стати одним із провідних напрямів туристичної індустрії області. Однак, враховуючи складність цього процесу, необхідно впроваджувати комплексні заходи, спрямовані на посилення та

системний розвиток цього напрямку.

Програмування регіонального розвитку виступає важливим інструментом для досягнення стратегічних цілей. Воно дозволяє забезпечити планомірний і комплексний вплив на економічну структуру регіону, орієнтуючи її на досягнення соціально-економічних результатів у межах ринкового механізму. Це передбачає розробку і реалізацію конкретних проектів, спрямованих на покращення туристичної інфраструктури, популяризацію зеленого туризму, підтримку малого та середнього бізнесу, залучення інвестицій і розвиток місцевих громад.

Програми розвитку галузей економіки створюються для впровадження державної політики, спрямованої на регулювання їхнього розвитку відповідно до пріоритетів, визначених Кабінетом Міністрів України. Їхня мета полягає у концентрації фінансових, матеріально-технічних та інших ресурсів, використанні виробничого та науково-технічного потенціалу, а також у координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій і громадян для вирішення ключових проблем галузі.

У програмах відображаються основні характеристики поточного стану галузі, аналіз її головних проблем, стратегічні цілі, шляхи їхнього досягнення, техніко-економічне обґрунтування та оцінка необхідних ресурсів. Також у програмі зазначається комплекс заходів і завдань, передбачаються фінансове та ресурсне забезпечення, а також механізм управління і контролю за реалізацією запланованих заходів. Це дозволяє забезпечити системний підхід до розвитку галузі та ефективно розв'язувати актуальні завдання [18].

Застосування програмно-цільового підходу в розвитку туризму в регіоні дозволяє максимально врахувати його ключові особливості, а саме: системність, поліфункціональність, багатоцільність, різноманітність ресурсної бази, відмінності в термінах і методах реалізації управлінських рішень як для окремих

елементів, так і для системи в цілому.

Цей підхід, також за допомогою залучення різних сторін (суб'єктів господарювання, туристів та інших учасників) до управління туристичною сферою, забезпечує координацію діяльності підприємств різних галузей та підтримує їх взаємодію. Крім того, програмно-цільовий підхід забезпечує можливість декомпозиції, глибокого аналізу та синтезу процесів у туризмі, а також дозволяє досягти сумісності та інтегративної здатності туристичних підприємств [41].

Відповідно, у програмі розвитку туризму можна визначити всі складники майбутньої туристської структури, методи та етапи її формування. При розробці регіональних програм доцільно виділити наступні підходи: рекреаційно-географічний, що характеризує туристичний потенціал, маркетингово – аналітичний, за допомогою якого можна оцінити туристичний попит і пропозицію, економічний враховує вартісні аспекти туристичного продукту; міжгалузевий, за яким проводиться оцінювання фактичного стану і перспектив території об'єкта; інвестиційний, яким визначається структура фінансування і очікувана ефективність проекту тощо [41].

Рішенням Житомирської обласної ради від 18 грудня 2019 року № 1722 затверджена Стратегія розвитку Житомирської області на період до 2027 року (зі змінами від 24.12.2020 №16) (далі – Стратегія), яка є головним регіональним стратегічним документом, що визначає пріоритети соціально-економічного розвитку області на довгостроковий період [42].

Реалізація Стратегії забезпечується двома послідовними та взаємопов'язаними етапами: перший – 2021-2023 роки для виконання якого було розроблено План заходів на 2021-2023 роки з реалізації Стратегії розвитку Житомирської області на період до 2027 року (затверджений рішенням Житомирської обласної ради від 18 грудня 2019 року № 1722 зі змінами від 27

травня 2021 року № 67); другий – 2024-2027 роки, передбачає розроблений План заходів на 2024-2027 роки з реалізації Стратегії розвитку Житомирської області на період до 2027 року (далі – План) [42].

Мета Стратегії визначена в досягненні високої якості життя та людського капіталу на основі посилення конкурентоздатності економіки та створення комфортних і безпечних умов для проживання в територіальних громадах.

Реалізацію Стратегії передбачається здійснювати за наступними стратегічними цілями:

- посилення конкурентних економічних переваг регіону;
- створення сучасного, комфортного і безпечного життєвого середовища в територіальних громадах;
- стійке поліпшення якості життя та нагромадження людського потенціалу.

Реалізація заходів у сфері розвитку туризму передбачено в рамках стратегічної цілі 2. «Створення сучасного, комфортного і безпечного життєвого середовища в територіальних громадах», що дасть можливість: забезпечити розвиток видів економічної діяльності, базованих на наявних природних і рекреаційних ресурсах та використанні збереженої історикокультурної спадщини в територіальних громадах, зокрема сфери туризму та перетворення її на рентабельну конкурентоспроможну галузь економіки.

Так, Програмою 5 «Сприяння розвитку туризму, збереження і розвиток історико- культурної спадщини» передбачено ряд завдань та заходів з відповідними індикаторами їх виконання. Завданнями даної Програми є:

- формування позитивного туристичного іміджу регіону;
- розвиток туристичної інфраструктури для забезпечення ефективного і комплексного (економічного, соціального, екологічного та інноваційного) використання наявного туристичного та курортно-рекреаційного потенціалу області;

- удосконалення інформаційної інфраструктури рекреаційних та туристичних послуг та підготовка кадрів;
- створення конкурентоспроможних туристичних продуктів, що відповідають вимогам і очікуванням споживачів та спрямованих на використання різних туристичних ресурсів регіону;
- збереження і розвиток історико-культурної спадщини (4 Стратегія)

Загальне фінансування на реалізацію заходів Програми 5 на 2024 – 2025 роки складає 161660 тис. грн. за кошти державного, обласного, місцевих бюджетів, а також за кошти приватних інвесторів та міжнародної технічної допомоги.

Передумовою ефективного впровадження заходів Програм Плану визначених в рамках стратегічної цілі 2 є:

- взаємодія усіх зацікавлених сторін даного процесу;
- підвищення поінформованості щодо регіональних проєктів та їх впровадження;
- налагодження комунікації між органами влади всіх рівнів, бізнесу, громадських організацій, населення;
- якісна підготовка проєктних пропозицій та дотримання термінів їх подачі;
- залучення соціально – відповідального бізнесу до реалізації проєктів;
- доступність до фінансових ресурсів та спроможність їх освоєння;
- впровадження в області проєктів міжнародно – технічної допомоги;
- посилення діяльності КУ «Агенція регіонального розвитку»;
- використання практичного досвіду, за аналізом моніторингу виконання попереднього Плану дій, а також проєктів міжнародної технічної допомоги [37].

Але, поряд із цим існують ризики невиконання заходів Програм Плану визначених в рамках стратегічної цілі 2, серед яких:

- недостатнє або відсутність фінансування заходів;

- невиконання місцевих бюджетів, а отже не фінансування передбачених заходів;
- неякісна підготовка проєктних пропозицій та порушення термінів їх подання;
- неналежна комунікація та взаємодія з громадськими організаціями;
- відсутність бажання суб'єктів господарювання до співфінансування реалізації проєктів;
- відсутність належної комунікації між органами влади, ОМС, бізнесом, громадськими організаціями, населенням.

Відповідно до моніторингового звіту виконання Плану заходів за попередній плановий період 2021 - 2023 роки Стратегії розвитку Житомирської області на період до 2027 року, можна констатувати не виконання заходів у сфері розвитку туризму, які були сплановані з 2021 року і, які, навіть, не розпочалися через відсутність фінансування. В 2022 - 2023 році можна спостерігати обмеження фінансування заходів згідно Постанови КМУ від 9 червня 2021р №590, спричинене введенням воєнного стану в країні через повномасштабне вторгнення РФ [9].

Розпорядженням голови обласної адміністрації № 151 від 10.03.2021 року було затверджено План заходів щодо підтримки сфери культури, охорони культурної спадщини, розвитку креативних індустрій та туризму в Житомирській області на 2021 - 2023 роки [37].

Відповідно до затверджених заходів у сфері туризму було заплановано впровадження певних механізмів для розбудови сучасної туристичної інфраструктури.

Рішенням Житомирської обласної ради від 24.12.2020 року № 29 «Про обласну Програму сприяння культурно-мистецькому розвитку Житомирської області на 2022-2024 роки» передбачено виконання ряду заходів у сфері туризму

та їх фінансування.

Відповідно до регіональних політик у сфері розвитку туризму в громадах області було створено на функціонують 4 Туристично – інформаційних центрів: м. Житомир, м. Бердичів, м. Звягель, м. Коростень, саме їх діяльність спрямована на створення впізнавального бренду Житомирщини. Нажаль, ТІЦ в м. Олевську припинив свою діяльність, в стадії злиття двох установ перебуває Обласний ТІЦ, який планується об'єднати із КУ «Житомирський обласний центр народної творчості» Житомирської обласної ради.

Для того щоб систематизувати окреслене коло проблем і переваг було складено SWOT-аналіз розвитку зеленого туризму на Житомирщині. За допомогою SWOT-аналізу було визначено можливості та загрози, слабкі та сильні сторони розвитку даного виду туристичної галузі у Житомирській області.

Таблиця 2.2.

SWOT-аналіз розвитку зеленого туризму в Житомирській області

Сильні сторони	Слабкі сторони
1. Наявність залізничного сполучення з Києвом, Ужгородом, Одесою.	1. Погана розвинена дорожня інфраструктура (готелі, кафе, авто сервіс).
2. Проходження через область міжнародних автомобільних доріг.	2. Погана якість сервісного обслуговування.
3. Потужний природно-ресурсний потенціал області.	3. певні частина автодоріг потребує капітального ремонту.
4. Наявні рекреаційні і водні ресурси.	4. Слабо використовуються можливості міжнародної співпраці.
5. Велика лісистість та значні обсяги лісових ресурсів.	5. Несприятливі наслідки аварії на ЧАЕС.
6. Наявність природно-заповідного фонду, зокрема заповідників, заказників.	6. Заміновані прикордонні території та обмеження пересування.

Продовження таб.2.2.

7. Наявність пам'яток архітектури (маєтків, замків, церков тощо).	7. Незадовільний стан пам'яток природи, історії, культури, архітектури.
8. Наявність пам'яток археології.	8. Відсутність достатньої туристичної інформації про регіон.
9. Збережені традиції села.	9. Низький рівень знань власників агроосель сервісу обслуговування та знання іноземних мов.
10. Помірна ціна на проживання і харчування.	10. Непривабливе інвестиційне середовище на селі.
11. Наявність унікальних майстрів крафтової продукції.	11. відсутність маркування туристичних маршрутів.
	12. Не достатньо розвинута інфраструктура на селі.
	13. Недостатнє просування туристичних продуктів на внутрішньому і зовнішньому ринках.
	14. Не сформований туристичний імідж регіону.
	15. Відсутність галузевої статистики.
	16. Відсутність освітніх програм із збереження природних об'єктів.
	17. Відсутність Стратегії розвитку туризму в регіоні.
	18. Сезонний характер попиту.
	19. Не сформовані зелені маршрути.
	20. Мала кількість цікавих туристичних маршрутів, відсутність їх просування та промоції.

Продовження таб.2.2.

	21. Відсутність чіткої узгодженості та взаємодії між центральними органами виконавчої влади, регіональними органами, органами місцевого самоврядування, громадським сектором та бізнесом.
Можливості	Загрози
1. Розвиток транспортної та прикордонної інфраструктури.	1. Прикордонне розташування, продовження воєнного стану та погіршення ситуації на кордоні з боку білорусії.
2. Розвиток міжнародної співпраці в економічній та культурній сферах.	2. Послаблення уваги центральних органів виконавчої влади до реалізації державної стратегії регіонального розвитку.
3. Створення умов для продовження розвитку територій і територіальних громад.	3. Погіршення умов фінансування і кредитування.
4. Розвиток інфраструктури підтримки бізнесу у сфері туризму.	4. Посилення централізації органів державної влади.
5. Розширення мережі природно-заповідного фонду.	5. Нестабільна економічна і політична ситуація в Україні.
6. Реалізація інвестиційних проектів на умовах співфінансування із державного та місцевих бюджетів.	6. Недостатня кількість об'єктів готельного господарства.
7. Залучення громадського сектору для реалізації проектів у сфері туризму і рекреації.	7. Подальше погіршення інфраструктури.
8. Запровадження нових видів туризму.	8. Зменшення інвестицій в екологію та охорону навколишнього природного середовища.

Продовження таб. 2.2.

9. Підтримка підприємств, крафтових виробників, майстрів із виготовлення автентичної сувенірної продукції.	9. Низький рівень матеріально-технічної бази рекреаційної сфери.
10. Залучення блогерів та інфлюенсерів для створення контенту про регіон.	10. Висока конкуренція із іншими регіонами, в яких туристична галузь має вищий розвиток.
11. Впровадження міжмуніципального співробітництва громад щодо реалізації проектів у сфері туризму.	11. Екологічні проблеми із знищенням рослинного покриву та видового складу.
12. Зростання інтересу громадян до історико - культурної спадщини.	12. Посилення виїзного туризму в сусідні регіони та за кордон у зв'язку з низьким рівнем послуг, що надають місцеві фірми.
13. Зростання рекреаційних послуг.	

Аналізуючи отримані дані, можна дійти висновку, що Житомирська область має багато можливостей, щоб знизити ризики розвитку зеленого туризму. Серед факторів, що сприятимуть змінам є: розвиток нових видів туризму, міжнародні зв'язки, наразі, громади інтенсивно працюють у пошуку міжнародних партнерств і для цього впроваджуються відповідні заходи, фінансовий розвиток регіону, продовження реформи децентралізації, посилення ролі громадянського суспільства та підтримка підприємств в т.ч. крафтових. Також можна зробити висновок, що Житомирська область має більше сильних сторін ніж слабких для розвитку туристичного потенціалу.

Природні та культурні особливості Житомирщини створюють сприятливі умови для відпочинку на природі та пізнання місцевих традицій. Ліси, озера, річки, історичні парки та заповідники створюють чудові умови для екологічного туризму, відпочинку на природі, піших походів, велосипедних прогулянок тощо.

Житомирщина багата на історичні пам'ятки, музеї, народні ремесла, що можуть стати цікавими туристичними маршрутами. Регіон відомий своїми натуральними продуктами, традиційною кухнею, що може стати привабливим для гурманів. Житомирщина розташована порівняно близько до великих міст України, що спрощує доступ туристів. Окрім екологічного, в регіоні можна розвивати агротуризм, етнотуризм, спортивний туризм та інші. Використання цих сильних сторін дозволить Житомирщині стати одним з лідерів у розвитку зеленого туризму в Україні.

Серед слабких сторін розвитку туристичного потенціалу можна виділити наступні: недостатній рівень інвестицій, низький рівень інноваційного розвитку, вартість туристичного продукту, низькі стандарти обслуговування, недостатня рекламна активність Житомирської області через неналежне представлення регіону на міжнародних та всеукраїнських заходах;

Відсутність достатньої інформації на інтернет-ресурсах; екологічний стан області сягає відмітки «задовільно» через функціонування в області багатьох промислових підприємств, які шкодять навколишньому середовищу та поглинання наслідків аварії на ЧАЕС, від якої постраждали значні території області.

Отже, дані SWOT аналізу туристичного потенціалу області свідчать про те, що розвиток нових видів туризму, напрацювання міжнародних зв'язків, залучення громадського сектору та розробка спільних проєктів з іншими країнами, участь у міжнародних заходах із туризму мають безперечні переваги і дають змогу залучати додаткові кошти для розвитку туристичного потенціалу регіону. А от, серед основних загроз розвитку туристичного потенціалу є: продовження воєнного стану та погіршення ситуації на кордоні із білорусією, незадовільний занедбаний стан туристичної інфраструктури області, недостатнє фінансування

галузі туризму, промоції області та відповідно повільний темп розвитку сфери послуг.

За даними проведеного опитування щодо викликів та перспектив розвитку туризму в громадах Житомирщини, яке було проведено в листопаді 2024 року можна сказати, що серед 66 громад області тільки представники 21 громади зголосилися відповісти на поставлені питання, що свідчить про низьку зацікавленість в даній тематиці серед посадовців органів місцевого самоврядування (додаток Г). Крім того, серед 21 респондента у 9% розроблена Стратегія розвитку туризму в громаді, тоді як у 38% взагалі нема ніякого документу, в той же час 57% мають в громадах відділи туризму або профільного спеціаліста, а той час як 38% таких не мають. Найбільшу питому вагу серед заходів для розвитку туризму займають культурно – спортивні заходи (76%), розробка інформаційних матеріалів (62%), створення туристичних маршрутів (38%). Серед основних бар'єрів розвитку є недостатнє фінансування (85%), відсутність інфраструктури (71%), брак кваліфікованих кадрів (62%). Для розвитку сфери туризму тільки 24% громад співпрацюють з туристичними агенціями чи іншими стейкхолдерами сфери туризму, в той час як 48% такої співпраці не мають. При цьому 48% хотіли б отримати знання щодо створення та просування туристичного продукту громади та всі респонденти мають бажання приймати участь в реалізації туристичних проєктів. На питання, як би оцінили розвиток туризму в громаді за останні 5 років 38% визначили, як покращився, 43% - залишився незмінним, 14% вказали на значне покращення. Серед пріоритетних видів туризму, які мають найбільший потенціал є зелений та подієвий туризм (по 28%), культурний (23%). Основними перевагами щодо розвитку туризму в громаді 85% визначає популяризацію регіону, 48% створення робочих місць, 38% збільшення податкових надходжень (додаток Г).

На нашу думку, через відсутність чітких механізмів щодо розвитку туризму,

відсутності фінансування заходів, кадрового потенціалу та належного рівня його заробітної плати, заохочень та активності населення туризм на Житомирщині є недорозвинутим, хоча для цього область має значний потенціал.

Висновок до розділу 2

Проаналізувавши туристичний потенціал Житомирської області та провівши оцінку ролі управлінських структур і програм у розвитку зеленого туризму можна дійти висновку, що Житомирщина володіє багатими природними, історико-культурними ресурсами, які створюють значні можливості для розвитку зеленого туризму. До них належать унікальні природні об'єкти, національні парки, заповідники, історичні пам'ятки та культурно-етнографічні об'єкти.

Дослідження демонструє, що зелений туризм в регіоні має перспективи стати важливою складовою місцевої економіки, сприяти збереженню природного та культурного багатства, створенню робочих місць і покращенню інфраструктури. Водночас, розвиток цього напрямку стикається з низькою викликів, серед яких недосконала інфраструктура, недостатнє фінансування, відсутність чітких стратегій розвитку та обмежена обізнаність місцевості громад про можливості зеленого туризму.

Розроблений SWOT-аналіз розвитку зеленого туризму дозволив виділити сильні сторони (значний природно-ресурсний потенціал, унікальні культурні та природні об'єкти) та слабкі (недостатня інфраструктура, відсутність чіткої стратегію розвитку, низький рівень маркетингу). Водночас визначено можливості для розширення співпраці з міжнародними партнерами, розвитку інноваційних туристичних продуктів та залучення громадянського суспільства.

Серед рекомендацій виокремлено:

- створення чіткої стратегії розвитку зеленого туризму;

- інвестування в транспортну та туристичну інфраструктуру;
- запровадження програми підтримки підприємців, що займаються туризмом;
- проведення рекламних кампаній для популяризації регіону;
- розвиток нових видів туризму, зокрема екотуризму, агротуризму, подієвого туризму;
- залучення молоді та громади до туристичних проєктів;
- впровадження міжнародного досвіду у практику розвитку зеленого туризму.

Управління культури та туризму Житомирської ОДА виконує ключову роль у підтримці цього напрямку, впроваджуючи програми, спрямовані на розвиток туристичної інфраструктури, створення нових туристичних продуктів та залучення інвесторів, зокрема, реалізуються заходи з популяризації регіону, створення туристичних маршрутів, проведення тренінгів для підприємців та місцевих громад, але дуже слабо для того щоб регіон займав у сфері лідируючі позиції.

Важливим аспектом є об'єднання зусиль держави, бізнесу та громади для вирішення існуючих проблем і реалізації потенціалу зеленого туризму.

Таким чином, зелений туризм може стати важливим інструментом для соціально-економічного розвитку Житомирської області за умови подолання перешкод та ефективного впровадження стратегічних заходів.

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ТА ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ В ЖИТОМИРСЬКІЙ ОБЛАСТІ

3.1. Напрями удосконалення програм зеленого туризму в регіоні на основі зарубіжного досвіду

Туризм сьогодні охопив майже всю планету, перетворившись на справжнє явище XXI століття: понад 150 країн зі 195 активно розвивають туристичну індустрію.

Світовий туризм переживає бум: за прогнозами UNWTO, до 2030 року кожен п'ятий житель планети стане мандрівником, а галузь забезпечуватиме 10% світового ВВП [52].

Але після пандемії повністю змінилися світові тренди у сфері туризму.

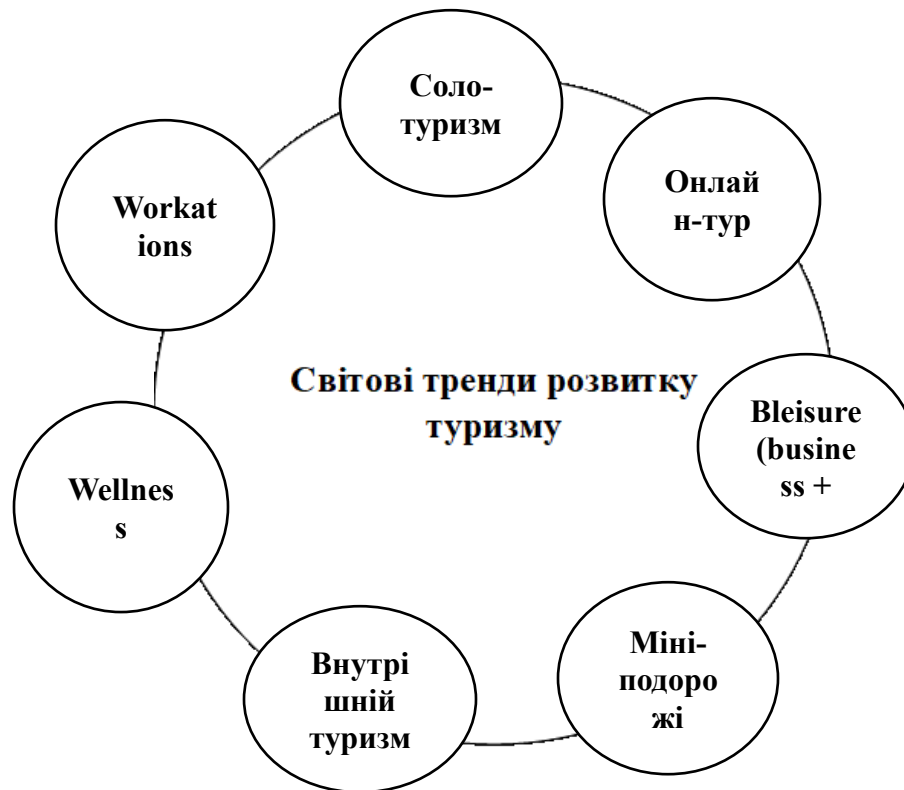

Рисунок. 2 Світові тренди розвитку туризму [23]

Світ туризму динамічно змінюється. Сьогодні ми бачимо (рис.2) зростання популярності таких трендів як *workation* (поєднання роботи та відпочинку), *solo-*

туризм (подорожі наодинці), *онлайн-тури* (віртуальні подорожі), *bleisure* (поєднання бізнесу та відпочинку), *міні-подорожі* (виїзди на вихідні), *wellness* (відновлення фізичних та духовних сил) та *внутрішній туризм*.

Bleisure (business + leisure) — це поєднання бізнес-поїздок та відпочинку (рис. 2). Ця схема працює так, що бізнес-подорож продовжується на декілька днів з метою відпочинку. Останні дослідження показали, що на сьогодні вже біля третини клієнтів у світі замовляють дану послугу, а ще декілька років тому цю послугу замовляв лише кожен десятий. Але тут ми маємо не настільки багато часу, то чому б не скористатись можливістю побачити цікаві місця, відвідати виставку, приділити увагу собі, поспілкуватись у неформальній атмосфері, перебуваючи у певній локації з бізнес-метою [23].

Ще одним популярним напрямком стає соло – туризм, який уособлює у собі споглядання на людей і на світ навколо, спробувати щось нове, знайти нових друзів, залікувати душевні рани, просто розвіятися, насолодитися світом та тишею. Завдяки соціальним мережам цей тренд активно знайшов свою аудиторію і став популярним.

Не менш популярними стають міні-поїздки (наприклад — тури вихідного дня), з метою орієнтації туристів на отримання унікальних вражень та досвіду під час поїздки. Це зручний вид відпочинку, який за короткий час дозволяє вдихнути нових емоцій, відволіктись від виробничого процесу та отримати заряд свіжості та бадьорості, а особливо якщо до відпустки ще далеко.

Трендом здорового життя є *wellness* туризм. Він орієнтований на відновлення свого фізичного та психологічного стану, це як подорож людини щоб підтримати своє здоров'я.

Особливу увагу привертає *зелений туризм*, який стає все більш популярним у світі, зокрема в Європі.

Наразі Україна посідає досить скромне місце на світовому ринку зеленого туризму. Основною причиною низької відвідуваності природних територій є слабо розвинена інфраструктура екотуризму, недостатнє фінансування, слабкий маркетинг і непрезентабельний імідж об'єктів. Водночас Україна має потенціал не лише покращити свої позиції серед країн, популярних для зеленого туризму, а й стати лідером у цій галузі.

Для вирішення цих проблем необхідно активно розвивати зелений туризм як інструмент підтримки природних територій, сприяти соціально-економічному розвитку місцевих громад і підвищувати рівень екологічної освіти. Слід створити спеціалізовану довідково-інформаційну систему, яка охоплює природні та історико-культурні пам'ятки, зелені маршрути й тури. Варто також удосконалювати систему сертифікації зелених маршрутів і стежок, відкривати нові об'єкти та модернізувати наявні. Особливу увагу необхідно приділити інформаційній підтримці й просуванню продуктів зеленого туризму на міжнародному рівні.

Вивчення досвіду інших країн може значно сприяти розвитку цього напрямку в країні, в тому числі і в Житомирській області.

В свою чергу активно розвивається зелений туризм у Польщі, Фінляндії, Швейцарії, Австрії та інших країнах і кожна із країн має свої особливості розвитку. Розглянемо кілька яскравих прикладів: Австрія, яка відома своїми альпійськими пейзажами, активно розвиває гірський туризм, включаючи піші походи, велосипедні прогулянки, лижі. Фермерські господарства пропонують туристам проживання, органічне харчування та участь у сільських роботах.

Швейцарія є лідером у сфері екологічного туризму. Тут розвинені велнес-центри, спа-салони, пропонуються різноманітні активні види відпочинку на природі.

Крім відомих міст, Італія має багато сільських регіонів, де розвинений агротуризм. Туристи можуть відвідати виноробні, оливкові плантації, спробувати місцеву кухню та взяти участь у зборі врожаю.

Фінляндія акцентує зміст зеленого туризму у відпочинку на берегах заповідних озер та річок.

Швидкими темпами почала розвивати зелений туризм Угорщина. Відповідно до законодавства зелений туризм включено до сфери ведення особистого селянського господарства, при цьому також формуються відповідні пільгові податкові інструменти. Однією з найпривабливіших рис зеленого туризму в Румунії є його тісний зв'язок з національними традиціями конярства. Цей вид відпочинку активно розвивається в мальовничих Південних Карпатах.

Німецький ринок туризму приваблює значну кількість одноденних відвідувачів із сусідніх країн Східної Європи, зокрема з Польщі, які приїждять переважно для шопінгу. З метою розвитку туристичної інфраструктури у віддалених регіонах Німеччини в 1980-х роках була розроблена концепція бюджетного відпочинку. Її суть полягала в тому, щоб пропонувати туристам відпочинок на природі за доступною ціною, без необхідності створювати розкішні умови проживання. Для заохочення місцевих жителів до участі в цій програмі, власникам будинків, які надавали до 8 спальних місць для туристів, надавалися податкові пільги.

У Польщі зелений туризм не лише регламентований на законодавчому рівні, але й підтримується урядом як інструмент розвитку сільських регіонів. У цьому напрямку Польща реалізує широкий спектр програм та проектів, спрямованих на його підтримку та популяризацію.

Поглянемо на польський проект «Green Velo», що демонструє, як можна створити успішний велосипедний маршрут, який не лише задовольнить потреби велосипедистів, але й сприятиме розвитку регіону. Ми пропонуємо розглянути цей

досвід як приклад для створення подібних маршрутів на Житомирщині. 2070-кілометрова траса, що проходить через 5 воєводств, помаранчеві дорожні знаки, які чітко маркують всю трасу, та добре облаштовані відпочинкові зони забезпечують велосипедистам комфортні умови для подорожей, є свідченням того, що масштабні велосипедні проекти можуть бути успішно реалізовані [43].

Дещо Житомирщина може запозичити із досвіду Азійських країн. В Японії туристи можуть відвідувати гарячі джерела, зайнятися медитацією, спробувати традиційні чайні церемонії. На Житомирщині це можуть бути природні джерела і криниці та традиційні чаї із цілющих трав, на які є багатим край. Таїланд пропонує екотуризм в національних парках, де можна спостерігати за дикими тваринами. І тут Житомирщина може запропонувати свої заповідники і заказники з унікальною флорою і фауною.

Зелений туризм міцно закріпився на європейському туристичному ринку, демонструючи значні обсяги продажів та приваблюючи все більше туристів. Європейський досвід свідчить про важливість гнучкої нормативно-правової бази, яка дозволяє адаптуватися до змін в ЄС та створює сприятливі умови для розвитку зеленого туризму. Активна співпраця державних органів, громадськості та приватного сектору є одним із ключових факторів успіху.

Дослідження в галузі зеленого туризму відіграють важливу роль у розробці ефективної політики на рівні регіонів. Завдяки проведенню досліджень місцеві органи влади можуть визначити пріоритетні напрямки розвитку зеленого туризму та адаптувати законодавство до мінливих умов європейського ринку. Сьогодні зелений туризм є одним з найбільш динамічних сегментів туристичної індустрії в Європі, що характеризується високими показниками зростання та залучення туристів.

Європейський досвід розвитку зеленого туризму пропонує Житомирщині низку цінних інструментів та стратегій, які можуть бути адаптовані до місцевих

умов та сприяти розвитку цього сектору. Для досягнення успіху необхідно створити сприятливі умови для розвитку зеленого туризму, залучати до співпраці всі зацікавлені сторони та активно просувати туристичні можливості регіону.

3.2. Шляхи підвищення ризикостійкості туристичної сфери Житомирщини

Туристично-рекреаційний потенціал – це складна система, що формується під впливом різних чинників: географічних, економічних, соціальних та політичних. Пандемія COVID-19, яка вибухнула у 2020 році, стала додатковим потужним каталізатором змін, порушивши звичні патерни функціонування туристично-рекреаційних систем на всіх рівнях, виявивши слабкі місця в їх організації. Вона не лише вплинула на обсяги туристичних потоків, але й змінила пріоритети мандрівників, викликала необхідність адаптації інфраструктури та переосмислення стратегій розвитку туризму.

Принципи сталого розвитку туризму зазнали серйозного випробування під час пандемії COVID-19. Вона підкреслила необхідність більш гнучких та адаптивних моделей управління туристичними ресурсами, які б дозволяли швидко реагувати на зміни зовнішнього середовища. Пандемія стала поштовхом до пошуку нових рішень, спрямованих на збереження природи, підтримку місцевих громад та забезпечення безпеки туристів.

Зелений туризм, як форма відпочинку, яка передбачає тісний контакт з природою та занурення в сільський спосіб життя, також зазнав значних трансформацій під впливом глобальних криз останніх років. Пандемія COVID-19 та повномасштабна війна в Україні додали змін у цій сфері, як позитивних, так і негативних.

Із запровадженням обмежувальних заходів на території Житомирщини, які були спрямовані на недопущення розповсюдження пандемії COVID-19, можна спостерігати перші оцінки їхнього впливу на туризм [4].

Нажаль, статистика туризму в Україні не відповідає базовим міжнародним стандартам. Також існують серйозні проблеми зі збором даних, стандартами щодо презентації та методологією. Тому, для аналізу ми обрали наступні показники, які дають нам змогу сформулювати певні висновки щодо розвитку туризму в Житомирській області.

Насамперед, різко знизився в'їзний пасажиропотік по Житомирській області за період з 2018 – 2021 роки складав [4]:

Табл.3.1.

Пасажиропотік по Житомирській області

	2018	2019	2020	2021
Відправлення пасажирів залізничним транспортом загального користування за регіонами (млн.)	2,4	2,8	1,4	-
Перевезення пасажирів автомобільним транспортом (автобусами) за регіонами (млн.)	59,4	59,3	37,6	36,9
Перевезення пасажирів автомобільним транспортом (автобусами) у міжнародному сполученні за регіонами (тис.)	25,2	65,8	26,0	77,0
Перевезення пасажирів автомобільним транспортом (автобусами) у міжміському сполученні за регіонами (тис.)	5193,8	5275,6	3384,6	3120,6

В області функціонує невелика кількість засобів колективного розміщення, як бачимо станом на 2020 рік їх було всього 16 од. (табл. 3.2.), а суб'єктів туристичної діяльності юридичних осіб – 15, з яких 3 – туроператори, 12 – турагентів, фізичних осіб – підприємців – 26 турагентів (додаток Б). Відсутність суб'єктів, що здійснюють екскурсійну діяльність зумовило зменшення кількості туристів, головною метою поїздки було дозвілля та відпочинок (додаток В)[4]

Таблиця 3.2.

Колективні засоби розміщування

	2018	2019	2020
Кількість колективних засобів розміщування, од	17	19	16
Кількість місць у колективних засобах розміщування, од	995	1615	1193
Кількість осіб, що перебували у колективних засобах розміщування	34335	40324	17719

Підприємства Житомирщини, які надають послуги туристичних агенцій та туристичних операторів змушені були на деякий час зупинити свою діяльність. Але у той же час, ізоляція та обмеження пересування під час пандемії спонукали людей шукати альтернативи традиційному масовому туризму. Зелений туризм, з його акцентом на безпеці та приватності, став привабливим варіантом для багатьох.

Також пандемія підкреслила важливість підтримки місцевих економік. Зелений туризм став одним із способів забезпечити додатковий дохід для сільських громад.

На сьогодні в Житомирській області офіційно зареєстровано 30 зелених садиб, основною метою роботи яких є розширення кругозору, пізнання нового, корисного і цікавого про навколишній світ, природу, екологію, історію, традиції свого народу та гарного відпочинку [16].

Окрім того, спостерігаємо збільшення кількості зареєстрованих юридичних осіб за видами економічної діяльності, які діяли в період 2020-2022 року [4].

Таблиця 3.3

Кількість зареєстрованих юридичних осіб за видами економічної діяльності (на початок року) (одиниць)

Регіон	Вид економічної діяльності					
	Тимчасове розміщення й організація харчування			Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок		
	2020	2021	2022	2020	2021	2022
Житомирська область (на початок року) (одиниць)	181	186	196	588	589	596

Внесла свої корективи в розвиток туризму і повномасштабна війна, в перші дні якої зазнали окупації села Народицької громади, від авіаційних ударів постраждали Овруцька, Коростенська, Малинська, Гладковицька громади.

Багато туристичних об'єктів та маршрутів зазнали пошкоджень або були повністю зруйновані. Території прикордонних громад, які знаходяться на кордоні із Білорусією, наразі, є замінованими і їх використання є неможливим і не відомо на який час.

В межах Народицької громади розташовано Природний заповідник «Древлянський», де внаслідок бойових дій були пошкоджені ґрунти, через масштабні пожежі знищено частину лісового фонду, флора і фауна заповідника також зазнала втрат. Основними функціями заповідника є охорона природи та її вивчення, що наразі унеможлиблює їх виконання, так як територія ще може бути замінованою.

Окрім природних ресурсів війна завдала великої шкоди культурно-історичній спадщині Житомирщини. Серед споруд, що зазнали руйнувань внаслідок повномасштабного вторгнення Росії Свято-Покровська церква в м. Малині, Церква Покрови Пресвятої Богородиці в с. В'язівка, Церква Воздвиження

Чесного і Животворчого Хреста Господнього в с. Новосілка. Авіаудар прийшовся по курганах в Парку «Древлянський» в м. Коростень.

Після завершення активної фази війни перед Україною постане масштабна задача відновлення. Зелений туризм може стати одним із драйверів економічного відродження, особливо в сільських районах.

У найближчі роки основний акцент буде зроблено на залученні внутрішніх туристів.

Наразі, прослідковується деяка позитивна динаміка в сплаті податків. В свою чергу, від провадження туристичної діяльності в Житомирській області можна проаналізувати надходження туристичного збору, які представлені в табл. 3.4. Відповідно до даних показників, можна сказати, що туризм на Житомирщині зазнав втрат від повномасштабного вторгнення, показник надходжень знизився, але в 2023 році бачимо значне збільшення надходжень. Туристичний збір є збором, який встановлюється на територіях відповідних громад, де є агенти здійснення туристичної діяльності, і які сплачують встановлений збір. Громади можуть використовувати дані кошти на розвиток інфраструктури, покращення якості доріг, проведення заходів, фестивалів тощо [32].

Таблиця 3. 4

Туристичний збір (грн.)

Бюджет (зведений)	Туристичний збір, грн.				
	2020	2021	2022	2023	9 місяців 2024
Житомирська область	140192	2240985,	1708623,	2735813,	1673096,
	4	74	81	73	95

Розвиток туризму на Житомирщині може стати ключовим фактором для сталого розвитку регіону, оскільки він дозволяє зберегти унікальні природні та культурні ресурси та сприятиме економічному зростанню.

Також хочеться відмітити, що незважаючи на значний потенціал, Житомирщина не входить до числа лідерів туристичної галузі, можливо, через недостатню інвестиційну привабливість або відсутність ефективної маркетингової стратегії.

До того ж, пандемія COVID-19 та повномасштабна війна в Україні стали серйозними викликами для розвитку зеленого туризму на Житомирщині, як і для всієї туристичної галузі країни.

Але, все ж деякі позитивні аспекти із цього можна зробити:

- відбулося зростання інтересу до внутрішнього туризму. Обмеження міжнародних поїздок стимулювали українців відкривати для себе принади рідного краю, зокрема, сільського відпочинку;

- проведена переоцінка цінностей. Багато людей почали цінувати спокій, природу та автентичний досвід, що є одними з головних переваг зеленого туризму;

- посилення підтримки місцевих виробників. Туристи стали частіше купувати місцеві продукти харчування, що стимулювало розвиток агротуризму;

- революція в цифровій трансформації. Пандемія прискорила процес діджиталізації туристичного бізнесу, що допомогло багатьом господарствам зеленого туризму адаптуватися до нових умов;

- використання туризму як засобу реабілітації, соціальної адаптації та відновлення.

Поряд із тим, хочеться вказати і на недоліки:

- воєнні дії відштовхнули багатьох туристів, особливо іноземців, що призвело до зменшення кількості туристів;

- деякі туристичні об'єкти та інфраструктура були пошкоджені або зруйновані внаслідок бойових дій;

- заміновані значні території, що знаходяться біля кордону з Білорусією;

- підвищення цін на паливо, продукти харчування та інші ресурси ускладнило ведення бізнесу для власників садиб зеленого туризму;
- стрес, викликаний війною, негативно вплинув на емоційний стан людей, зменшивши бажання відпочивати;
- «не на часі» призупинило розвиток туризму, фокусуючи увагу на допомогу армії, відновленні територій та стабілізації ситуації.

Загалом, пандемія та війна завдали значної шкоди розвитку зеленого туризму на Житомирщині. Однак, цей сектор продемонстрував свою стійкість та здатність до адаптації. Для відновлення та подальшого розвитку зеленого туризму в регіоні необхідно провадити системний підхід для забезпечення підвищення ризикостійкості даної сфери:

Таблиця 3.5

Ключові напрямки ризикостійкості туристичної сфери Житомирщини

Напрямок	Заходи
Розвиток інфраструктури	- покращення транспортної доступності туристичних об'єктів, включаючи якість доріг і громадського транспорту; - створення сучасної комунікаційної інфраструктури (доступ до інтернету, мобільного зв'язку) навіть у віддалених районах
Диверсифікація туристичних продуктів	- розробка пропозицій, орієнтованих на різні сезони, щоб уникнути надмірної залежності від літнього туризму; - впровадження нових видів туризму, таких як еко-, гастрономічний, історичний, воєнний та активний туризм
Формування системи управління ризиками	- впровадження інструментів оцінки та моніторингу ризиків, пов'язаних із безпекою, екологічними та соціальними факторами. - створення планів дій на випадок надзвичайних ситуацій (природні катаклізми, епідемії тощо).

Залучення технологій	- використання цифрових платформ для збору та аналізу інформації про туристичні потоки та потенційні загрози; - впровадження мобільних додатків для туристів із рекомендаціями щодо безпеки та навігації; - розробка онлайн турів
Екологічна стійкість	- зниження антропогенного навантаження на природні об'єкти шляхом обмеження кількості відвідувачів у вразливих зонах; - стимулювання екологічно відповідального туризму через інформаційні кампанії та інфраструктуру для сортування відходів; - проведення інформаційно – просвітницьких кампаній щодо збереження природних ресурсів
Фінансова підтримка та страхування	- розробка програм фінансової допомоги для підприємців у сфері туризму, особливо під час криз; - популяризація страхування туристичних послуг та об'єктів
Підвищення кваліфікації персоналу	- організація навчання для працівників органів влади та туристичної галузі щодо управління ризиками, зокрема кризовими ситуаціями; - проведення тренінгів із надання першої допомоги, роботи з іноземними туристами та кризового менеджменту
Партнерство та співпраця	- залучення місцевих громад до розвитку туризму, забезпечення їхньої підтримки та участі; - співпраця з міжнародними організаціями для обміну досвідом та залучення інвестицій; - розвиток міжнародного та міжмуніципального співробітництва
Інформаційна політика	- створення системи оперативного інформування туристів про можливі ризики через офіційні джерела; - проведення просвітницьких кампаній серед населення щодо культури ризикостійкості

Джерело: сформовано автором

Реалізація цих заходів дозволить зробити туристичну галузь Житомирщини більш стійкою до зовнішніх і внутрішніх ризиків, а також забезпечити її стабільний розвиток.

Отже, можна зробити висновок, що зелений туризм на Житомирщині має великий потенціал для розвитку. Незважаючи на виклики, які постали перед галуззю, є всі підстави вважати, що після завершення війни цей вид туризму відновиться та стане одним з основних драйверів розвитку регіону.

3.3. Рекомендації щодо вдосконалення стратегії розвитку зеленого туризму на регіональному рівні

Зелений туризм набуває все більшої актуальності як важливий напрям розвитку регіональної економіки, що сприяє збереженню природних ресурсів, підтримці місцевих громад та популяризації культурної спадщини. На регіональному рівні ця форма туризму є не лише джерелом економічного зростання, а й ефективним інструментом екологічної та соціальної стійкості. Проте ефективність його реалізації значною мірою залежить від наявності продуманої стратегії, яка враховує специфіку регіону, доступні ресурси, а також сучасні виклики та тенденції.

Удосконалення стратегії розвитку зеленого туризму на регіональному рівні має ґрунтуватися на комплексному підході, що передбачає аналіз існуючих проблем, оцінку потенціалу територій, розробку інноваційних рішень і залучення широкого кола зацікавлених сторін. Важливим є забезпечення балансу між економічними, екологічними та соціальними аспектами, що дозволить інтегрувати зелений туризм у загальну стратегію сталого розвитку регіону.

Цей процес вимагає чіткої координації дій органів влади, громад, бізнесу та наукових установ, а також створення ефективних механізмів фінансування, моніторингу та управління.

Як показало дослідження туристичних ресурсів Житомирської області, наразі вони слабо використовуються та не сприяють національно-культурному відродженню регіону.

Підсумовуючи вищезазначене для успішного розвитку зеленого туризму необхідно зробити ряд кроків на національному, регіональному та місцевому рівнях, які представлені в таблиці 3.6.:

Таблиця 3.6.

Рекомендації щодо розвитку туризму для органів влади та бізнесу

Рівень	Заходи	Вирішення
Національний рівень	Розробка та впровадження комплексної державної програми розвитку зеленого туризму	Створення чіткого стратегічного плану з визначенням пріоритетних напрямків, фінансування та координації дій різних міністерств і відомств.
	Стимулювання інвестицій у розвиток інфраструктури зеленого туризму	Надання податкових пільг, грантів та інших фінансових інструментів для будівництва екологічних готелів, туристичних стежок, інформаційних центрів тощо
	Підтримка маркетингу та просування зеленого туризму	Створення єдиного туристичного порталу, організація міжнародних туристичних виставок та форумів, проведення масштабних рекламних кампаній
	Створення системи сертифікації екологічних продуктів та послуг	Встановлення чітких критеріїв та процедур сертифікації для забезпечення високої якості та довіри споживачів

Продовження таб. 3.6.

	Розвиток системи професійної підготовки кадрів для сфери зеленого туризму	Створення навчальних програм та курсів для підвищення кваліфікації працівників готелів, гідів, фермерів тощо
	Реорганізація туристичної статистики	Удосконалення системи статистичних показників, розробка інструкцій до їх збору
Регіональний рівень	Розробка регіональних стратегій розвитку зеленого туризму	Врахування специфіки кожного регіону, його природних та культурних ресурсів
	Співпраця з місцевими громадами	Залучення громад до розробки та реалізації проектів, проведення консультацій та обмін досвідом
	Підтримка місцевих ініціатив	Фінансування проектів, що спрямовані на розвиток зеленого туризму на місцевому рівні
	Створення туристичних маршрутів та інформаційних матеріалів	Розробка різноманітних туристичних маршрутів, видання путівників, створення інформаційних сайтів та мобільних додатків, проведення промоції територій
Місцевий рівень (громади)	Активна участь у розробці та реалізації місцевих туристичних проектів	Висування ідей, волонтерство, участь у громадських слуханнях, участь у проектах УКФ та інших донорів, співпраця з громадськими організаціями
	Збереження природного та культурного середовища	Організація прибирання територій, озеленення, відновлення історичних пам'яток
	Розвиток місцевих ремесел та традицій	Підтримка місцевих майстрів, виготовлення сувенірної продукції, організація фестивалів та ярмарків
	Створення туристичних інформаційних центрів	Надання інформації про місцеві визначні пам'ятки, маршрути, послуги

	Співпраця з місцевим бізнесом	Залучення місцевого бізнесу до надання послуг, розробка місцевих програм підтримки бізнесу
	Проведення екологічних освітніх заходів для місцевого населення	Підвищення обізнаності про важливість збереження довкілля
	Проведення маркетингу та брендингу територій	Розробка маркетингової стратегії та бренду громади
	Розвиток міжмуніципального та міжнародного партнерств	Пошук партнерів та укладання договорів у сфері розвитку туризму, культури
Для бізнесу	Розробка унікальних екотуристичних продуктів та послуг	Використання місцевих ресурсів, традицій та ремесел для створення неповторних туристичних пропозицій.
	Співпраця з місцевими громадами	Залучення місцевих жителів до надання послуг, використання місцевих продуктів харчування
	Інвестування в екологічні технології	Використання енергоефективних систем опалення та освітлення, сортування сміття, використання екологічно чистих миючих засобів
	Проведення екологічних освітніх заходів	Організація екологічних турів, майстер-класів, лекцій для туристів
	Сертифікація екологічності бізнесу	Отримання відповідних сертифікатів для підвищення довіри клієнтів

Джерело: сформовано автором

Заходи, які необхідно впровадити для ефективного розвитку зеленого туризму в Житомирській області:

- Створення чіткого плану розвитку зеленого туризму, включаючи визначення цільових аудиторій, розробку туристичних маршрутів та визначення необхідних інвестицій.

- Розробка та облаштування пішохідних та велосипедних маршрутів через ліси, озера та інші природні об'єкти, допомога в їх маркуванні, створення реєстру туристичних маршрутів,
- Сприяння створенню фермерських господарств, які надають туристичні послуги, розробка програм підтримки агротуризму.
- Розробка унікального бренду для Житомирської області, який асоціюється з екологічним туризмом.
- Продовження роботи над туристичним маршрутом «Древлянські гради».
- Проведення рекламних кампаній в традиційних та цифрових медіа для залучення туристів.
- Представлення туристичного потенціалу Житомирської області на всеукраїнських та міжнародних виставках.
- Розробка веб-сайтів, мобільних додатків та друкованих матеріалів з інформацією про туристичні маршрути та об'єкти.
- Організація тренінгів та семінарів для підприємців з питань маркетингу, менеджменту та екологічних стандартів.
- Залучення місцевих громад до розробки та реалізації туристичних проектів.
- Об'єднання підприємців зеленого туризму в мережі для спільного просування послуг та обміну досвідом.
- Проведення заходів зі збереження біорізноманіття, очищення водоєм та зменшення впливу туризму на довкілля.
- Співпраця з національними заповідниками та іншими природоохоронними організаціями для розвитку екологічного туризму.
- Проведення екологічних заходів для місцевого населення та туристів.
- Введення стандартів якості для туристичних послуг, що надаються в рамках зеленого туризму.

- Впровадження системи для оцінки ефективності заходів, спрямованих на розвиток зеленого туризму.

- Співпраця з іншими регіонами України для обміну досвідом та розробки спільних туристичних продуктів.

Реалізація цих заходів дозволить Житомирській області стати одним з лідерів зеленого туризму в Україні, забезпечивши стійкий розвиток регіону, збереження його природного та культурного багатства.

Висновок до розділу 3

У третьому розділі висвітлено перспективи розвитку зеленого туризму в Житомирській області та надано рекомендації щодо його вдосконалення. Світовий досвід та запропоновані напрями діяльності, демонструють, що успішний розвиток зеленого туризму залежить від підтримки держави, активної участі громад, ефективного маркетингу та адаптації до сучасних викликів. Особливу увагу приділено необхідності впровадження інновацій, розвитку інфраструктури та популяризації місцевих ресурсів.

Крім того, зважаючи вплив пандемії COVID-19 та війни на розвиток галузі в регіоні, прийшли до висновку, що попри серйозні виклики, сектор демонструє здатність до адаптації. Враховуючи ключові напрямки ризикостійкості, підкреслено важливість підтримки місцевих громад і бізнесу, інвестування у відновлення пошкоджених туристичних об'єктів та створення умов для безпечного туризму.

Але, як показало дослідження туристичних ресурсів Житомирської області, наразі вони слабо використовуються та не сприяють національно-культурному відродженню регіону.

Тому для успішного розвитку зеленого туризму розроблені рекомендації, впровадження яких на національному, регіональному та місцевому рівнях внесли б значне перетворення зеленого туризму на один із ключових напрямків розвитку регіону. Реалізація запропонованих заходів дозволить забезпечити економічне зростання, збереження природних ресурсів та культурної спадщини, а також створення сприятливих умов для життя та відпочинку місцевого населення і туристів.

ВИСНОВКИ

Зелений туризм охоплює широкий спектр діяльності та спрямований на використання природних, культурно-історичних, сільськогосподарських та інших ресурсів конкретного регіону, враховуючи його унікальні особливості, для створення цілісного туристичного продукту.

Основними завданнями зеленого туризму є: екологічна просвіта, формування культури гармонійної взаємодії людини з природою, розвиток етичних норм поведінки у природному середовищі, виховання відповідальності за збереження природи та її складових, а також сприяння відновленню духовних і фізичних сил людини, забезпечуючи якісний відпочинок у природному сільському середовищі.

Зелений туризм в Україні – це перспективний напрямок розвитку територій громад, який потребує чіткого правового регулювання.

На жаль, на сьогоднішній день, існуюча нормативно-правова база має певні прогалини та не завжди відповідає потребам цього виду туризму.

Для розвитку даного виду туризму необхідно вирішити ряд проблем, пов'язаних з правовим регулюванням цієї сфери, реорганізації туристичної статистики, запровадження фінансових механізмів підтримки галузі.

Розвиток зеленого туризму на Житомирщині має значний потенціал завдяки природно-географічним перевагам, культурно-історичним ресурсам та зростаючому попиту на екологічно орієнтовані види відпочинку.

Зелений туризм є перспективним напрямом, що включає різноманітні види діяльності: сільський, екотуризм, гастрономічний та культурний туризм. Його розвиток залежить від таких факторів, як природно-ресурсна база, соціально-економічний контекст, культурна спадщина та екологічна свідомість населення.

Умови розвитку визначаються нормативно-правовою базою України, яка спрямована на стимулювання підприємницької активності у сільських територіях.

Житомирська область має значний туристичний потенціал: унікальні природні об'єкти, наявність заповідників, етнокультурні традиції та зручне географічне розташування. Однак аналіз практики використання цього потенціалу виявив обмежене використання ресурсів через недостатню інфраструктуру, слабку промоцію та низьку інвестиційну активність у регіоні. Результативність наявних ініціатив обмежується через відсутність комплексного підходу до розвитку зеленого туризму.

Це можна підтвердити за даними SWOT аналізу туристичного потенціалу, що розвиток нових видів туризму, напрацювання міжнародних зв'язків, залучення громадського сектору та розробка спільних проєктів з органами управління інших країн, участь у міжнародних заходах із туризму мають безперечні переваги і дають змогу залучати додаткові кошти для розвитку туристичного потенціалу регіону. А от, серед основних загроз розвитку туристичного потенціалу є: продовження воєнного стану та погіршення ситуації на кордоні із білорусією, незадовільний занедбаний стан туристичної інфраструктури області, недостатнє фінансування галузі туризму, промоції області та відповідно повільний темп розвитку сфери послуг.

Для забезпечення сталого розвитку зеленого туризму на Житомирщині пропонується:

1. Впровадження найкращих практик зарубіжного досвіду, зокрема з Європи, шляхом удосконалення місцевих програм підтримки зеленого туризму.
2. Зміцнення ризикостійкості туристичної сфери через розробку заходів для адаптації до економічних і кліматичних викликів.

3. Розробка регіональної стратегії розвитку з акцентом на екологічну стійкість, залучення інвестицій, розвиток локальної інфраструктури та інтеграцію цифрових технологій у туристичні сервіси.

4. Посилення промоції регіону через створення бренду Житомирщини як привабливого екотуристичного напрямку.

Таким чином, для успішного розвитку зеленого туризму необхідно об'єднати зусилля держави, місцевих органів влади, підприємців і громадськості. Житомирщина має всі передумови для перетворення на одну з провідних туристичних дестинацій України, орієнтованих на екологічно свідомий туризм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Булах Т. М. Сільський туризм як перспективний напрям для соціально-економічного розвитку села Формування ринкових відносин в Україні. 2010. № 11. С. 143–147.
2. Гапоненко Г.І., Василенко А.В., Шамара І.М. Перспективи організації Зелених шляхів в Україні як пріоритетний напрямок розвитку ринку внутрішнього туризму // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм. 2021. №13. С.174-185.
3. Горбатюк О. В. Зелений туризм як засіб збереження культурної спадщини в Україні. *Культура і сучасність*. 2021. № 10(3). С. 78–92.
4. Головне управління статистики у Житомирській області URL: <http://www.zt.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 23.10.2024).
5. Дідик Н. В. Розвиток зеленого туризму – пріоритетне завдання для України / Н. В. Дідик, О. В. Варшава // *Економіка і суспільство*. – 2017. – № 9. – С. 763-767.
6. Державне агентство з розвитку туризму України <https://www.tourism.gov.ua/blog/dart-rozshiriv-kartu-turistichnih-magnitiv> (дата звернення 10.10.2024).
7. Дерев'янюк В. П. Розвиток екотуризму в Україні: культурний аспект. *Туристичний бізнес*. 2018. № 15(2). С. 35–49.
8. Дмитрук О.Ю. Екологічний туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу https://tourlib.net/books_green/dmytruk.htm
9. Додаток до рішення обласної ради від 07.03.2024 року № 668 «Моніторинговий звіт про виконання Плану заходів на 2021 – 20223 року з реалізації Стратегії розвитку Житомирської області на період до 2027 року».
10. Додаток до рішення обласної ради від 21.12.2023 року № 610 «План заходів на 2024 – 2027 роки з реалізації стратегії розвитку Житомирської області на період

до 2027 року».

11. Дорожня карта конкурентоспроможного розвитку сфери туризму в Україні. Підсумкова доповідь <https://nto.ua/assets/files/ntou-book-strategic-ebrd-tourismroadmap.pdf>
12. ДУ Житомирська політехніка. Освітній портал <https://learn.ztu.edu.ua/>
13. Закон України «Про курорти» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2026-14#Text> (дата звернення 10.10.2024)
14. Закон України «Про особисте селянське господарство» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-15#Text> (дата звернення 10.10.2024)
15. Закон України «Про туризм» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 10.10.2024)
16. Зелені садиби Житомирщини <https://gorodotska-gromada.gov.ua/news/1715060435/> (дата звернення 09.10.2024)
17. Іванченко М. Ю. Економічні аспекти сталого розвитку зеленого туризму в Україні. *Економіка і прогнозування*. 2020. № 12(3). С. 114–130.
18. Карташова Г.І. державне регулювання зеленого туризму в Україні. <https://doi.org/10.32851/tnv-pub.2021.1.4>
19. Кляштор Босих Кармелітів <https://ukrainaincognita.com/zhytomyrska-oblast/berdychivskyi-raion/berdychiv/berdychiv-klyashtor-bosykh-karmelitiv> (дата звернення 09.10.2024)
20. Коваленко Н. М. Інтегроване управління зеленим туризмом: національні підходи та виклики. *Менеджмент і туризм*. 2022. № 18(1). С. 67–84.
21. Коростень <https://vandrivka.com.ua/park-drevlyanskij-m-korosten/> (дата звернення 08.10.2024)
22. Кравченко Л. О. Екологічні аспекти розвитку зеленого туризму в Україні. *Екологія і туризм*. 2020. № 8(2). С. 103–119.

23. Крупіца І.В., Євтушок О.В., Киричук В.Г. Світові тренди та перспективи розвитку туризму в Україні. *Економічний простір*, № 178, 2022
24. Любіцева О., Стащук К. Розвиток екологічного туризму в Україні // *Економічна та соціальна географія: Наук. збірник.*-2002.-Вип. 53. -С. 189-196.
25. Марчишин, Н., Островська, Н., (2022). Зелений туризм в Україні: становлення, розвиток і перспективи. *Social Work and Education*, Vol. 9, No. 4
26. Медлік С. Зелений туризм. URL: <http://uk.wikipedia.org>
27. Мезенцева А, Тофан А.Л. Зелений туризм в Україні: проблеми та перспективи розвитку.
28. Мельник П. В. Моделі управління сталим розвитком зеленого туризму в Україні. *Вісник економічної науки*. 2023. № 25(1).С. 29–46.
29. Музей Корольова <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення 09.10.2024)
30. Музей Радомисль <https://is.gd/qfWLPB> (дата звернення 09.10.2024)
31. Офіційний сайт «Сільський зелений туризм» - Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні [Електронний ресурс]-
<http://www.greentour.com.ua/russian/law/rada/>
32. Openbudget/ Державний веб – портал для громадян <https://openbudget.gov.ua/>
33. Палієнко І. С. Захист біорізноманіття через розвиток зеленого туризму. *Природні ресурси і сталий розвиток*. 2021. № 19(4). С. 201–218.
34. Пандемія COVID-19 та її наслідки у сфері туризму в Україні (Оновлення до документу «дорожня карта конкуренто-спроможного розвитку сфери туризму в Україні»). Національна туристична організація України. 23.12.2021. URL: <http://www.ntoukraine.org/assets/files/EBRD-COVID19-Report-UKR.pdf>
35. Плотнікова М.Ф. Зелений туризм як механізм багатофункціонального розвитку. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління. Електронне наукове фахове видання*. 2018. Вип. 1. С. 98.

36. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища Житомирської області <https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/Regionalna-dopovid-ZHyomyrska-ODA-2021.pdf>
37. Розпорядження голови райдержадміністрації від 10.03.2021 року № 151 «Про затвердження Плану заходів щодо підтримки сфери культури, охорони культурної спадщини, розвитку креативних індустрій та туризму в Житомирській області на 2021 – 2023 роки»
38. Розпорядження Кабінету Міністрів України Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-%D1%80#Text> дата звернення: 10.10.2024).
39. Рутинський М.Й., Зінько Ю.В. Сільський туризм https://tourlib.net/books_green/siltur1.htm
40. Сільський зелений туризм – Підручники для ВУЗів онлайн. https://pidru4niki.com/1506091343766/turizm/silskiy_zeleniy_turizm#google_vignette
41. Сокол Т.Г. Основи туристичної діяльності: Підр. / Т.Г. Сокол. К.: Грамота, 2006. 264 с.
42. Стратегія розвитку Житомирської області на період до 2027 року в галузі туризму URL: <https://zt.dsns.gov.ua/upload/4/2/5/8/1/0/2021-10-1-mpo-strategiya-do-2027-roku.pdf> (дата звернення:).
43. Туристичний маршрут «Green Velo» <https://greenvelo.pl/> (дата звернення 10.10.2024)
44. Тищук І.В. Регіональні механізми стимулювання підприємництва у сфері сільського зеленого туризму: дис. к.е.н.: спец. 08.00.05. Мукачево, 2018. 288 с.
45. Турчинівка <https://landmarks.in.ua/oblast/zhytomyrska/turchynivka> (дата звернення 09.10.2024)

46. Український інтерес <https://uain.press/articles/zelenij-turizm-v-ukrayini-perevagi-ta-nedoliki-992210>
47. Управління екології та природних ресурсів. Регіональна доповідь. <https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/Regionalna-dopovid-ZHytomyska-ODA-2021.pdf> (дата звернення 09.10.2024)
48. Черниш І.В. Впровадження рекреаційного кластеру як ефективної системи управління створенням інвестиційної привабливості / І.В. Черниш. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/chernysh.htm.
49. Шевчук А.В. Шевчук Л.Т. Зелений туризм як середовище інноваційної діяльності. Науково-виробничий журнал «Інноваційна економіка» 9-10, 2017.
50. Шубравська О. В. Економічні можливості зеленого туризму в сільській місцевості України. *Аграрна економіка*. 2019. № 11(2). С. 88-105.
51. Medlik S. Dictionary of Travel, Tourism and Hospitality. Oxford: Butterworth-Heinemann, 2003. 274 p.
52. UNWTO, URL: <https://www.unwto.org/un-tourism-news> (дата звернення: 21.10.2024)
53. Cunningham, S. Environmental Impact of Sustainable Tourism: Best Practices and Guidelines. *Journal of Ecotourism*. 2020. № 15(3). С. 189–205.
54. Garcia, L. Integrated Management in Sustainable Tourism: Case Studies and Models. *Sustainable Tourism Review*. 2021. № 18(4). С. 312–329.
55. Johnson, T. The Role of Ecotourism in Biodiversity Conservation. *Environmental Management*. 2019. № 22(2). С. 125–143.
56. Schaefer, R. Economic Benefits of Green Tourism for Local Communities. *Tourism Economics*. 2020. № 24(1). С. 57–73.
57. Smith, A. Cultural Heritage and Sustainable Tourism: Preserving Traditions. *International Journal of Cultural Tourism*. 2018. № 12(1). С. 45–60.

58. Wang, M. Cultural Sustainability in Ecotourism: A Cross-Cultural Analysis. *Tourism and Hospitality Research*. 2019. № 20(2). С. 152–169.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

ДАРТ. Житомирська область. Туристичні магніти

ЖИТОМИРЬСКА ОБЛАСТЬ

Є центром Східноєвропейської рівнини, на півночі Правобережної України. Північна частина розміщується в зоні Полісся, південна – в межах Лісостепу.
 На півночі межує з Гомельською областю Білорусі, на сході з Київською, на півдні з Вінницькою, на заході з Хмельницькою та Рівненською областями України.
 Житомирщина – одна з колисок слов'янства і українського народу

- 1 «Кам'яне село»
- 2 Парк «Древлянський»
- 3 Національний музей космонавтики ім. С.П. Корольова
- 4 Замок-музей «Радонисль»
- 5 Турчинівка
- 6 Історичний комплекс «Кляштор Босих Кармелітів»

Джерело: Державне агентство з розвитку туризму України [6].

ДОДАТОК Б

Суб'єкти туристичної діяльності

	2018	2019	2020
Юридичні особи			
Кількість суб'єктів туристичної діяльності, од	13	15	15
туроператори	3	3	3
турагенти	10	12	12
суб'єкти, що здійснюють екскурсійну діяльність	-	-	-
Фізичні особи – підприємці	28	29	26
Кількість суб'єктів туристичної діяльності, од			
Турагенти	27	29	26
суб'єкти, що здійснюють екскурсійну діяльність	1	-	-

Джерело: складено автором на підставі даних джерела [4]

ДОДАТОК В

Розподіл туристів за метою поїздки, осіб

	Усього туристів			Виїзні (туристи громадяни України, які виїжджали за кордон)			Внутрішні туристи		
	2018	2019	2020	2018	2019	2020	2018	2019	2020
Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами	14704	17227	8805	11809	15162	8440	2895	2065	365
За метою поїздки									
Службова, ділова, навчання	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Дозвілля, відпочинок	14676	17196	8805	11803	15147	8440	2873	2049	365
Лікування	20	31	-	4	15	-	16	16	-
Спортивний туризм	2	-	-	2	-	-	-	-	-
Спеціалізований туризм	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Інші	6	-	-	-	-	-	6	-	-

Джерело: складено автором на підставі даних джерела [4]

Результати проведеного опитування громад Житомирщини

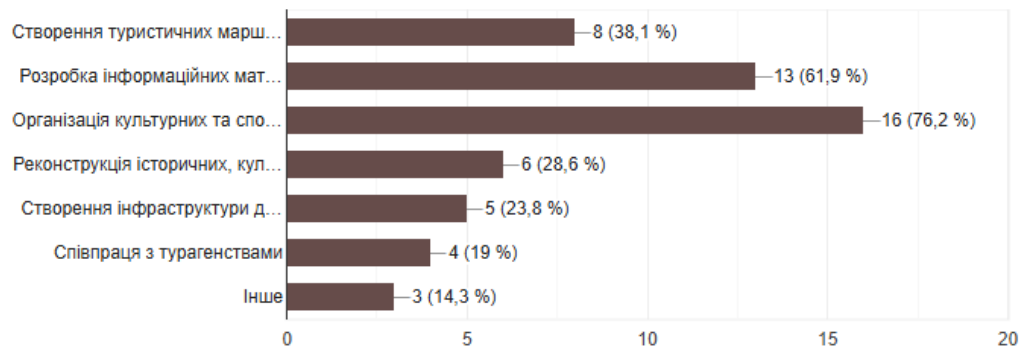
Чи розроблена у Вашій громаді Стратегія розвитку туризму?

21

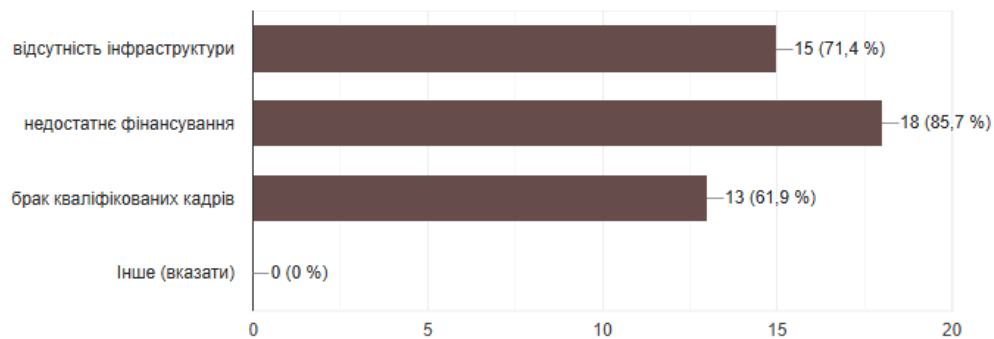
Які заходи здійснюються органами місцевого самоврядування для розвитку туризму?

21

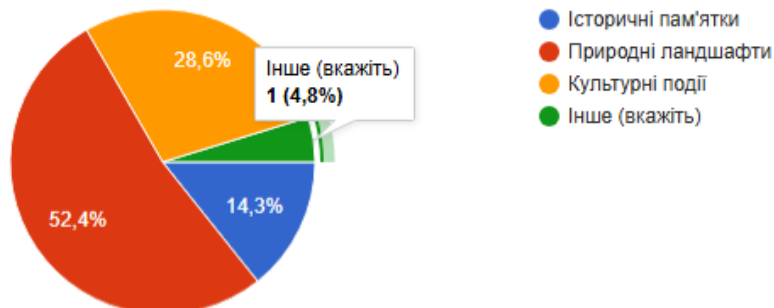
Які основні бар'єри перешкоджають розвитку туризму у Вашій громаді?

21

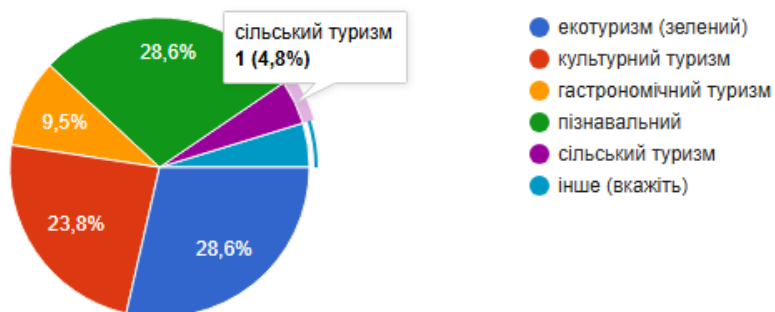
Які, на вашу думку, найважливіші туристичні ресурси вашої громади?

21

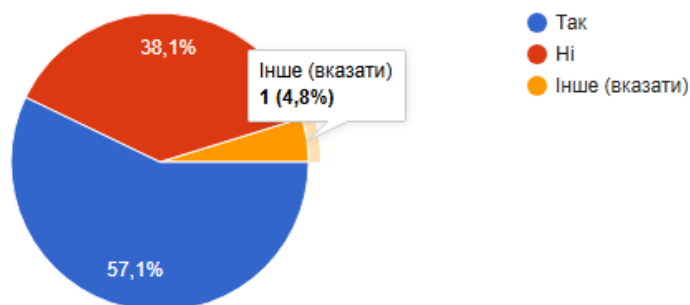
Які види туризму, на вашу думку, мають найбільший потенціал для розвитку у вашій громаді?

21

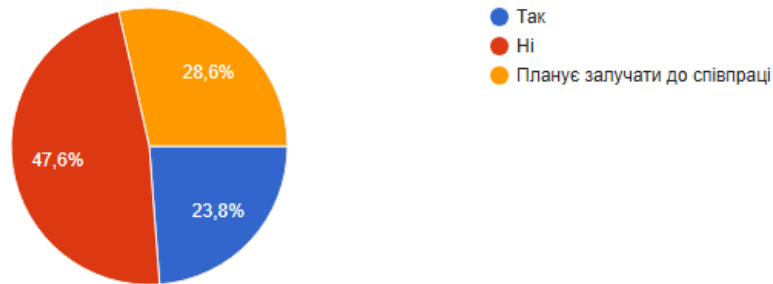
Чи є в громаді відділ туризму чи профільний спеціаліст?

21

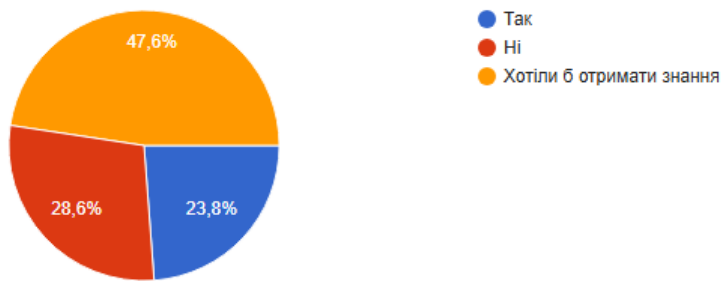
Чи має громада співпрацю з туристичними агенціями, іншими стейкхолдерами у сфері туризму

21

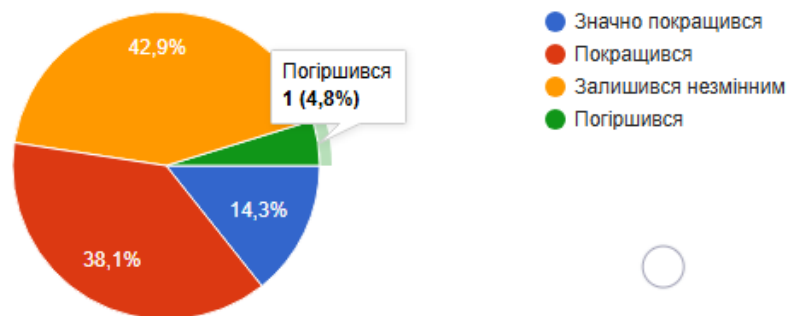
Чи маєте навички щодо створення та просування туристичного продукту?

21

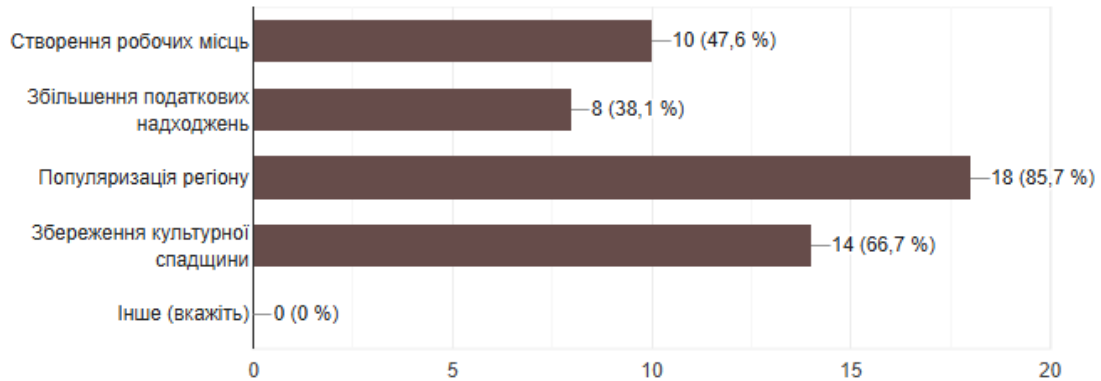
Як би ви оцінили розвиток туризму у вашій громаді за останні 5 років?

21

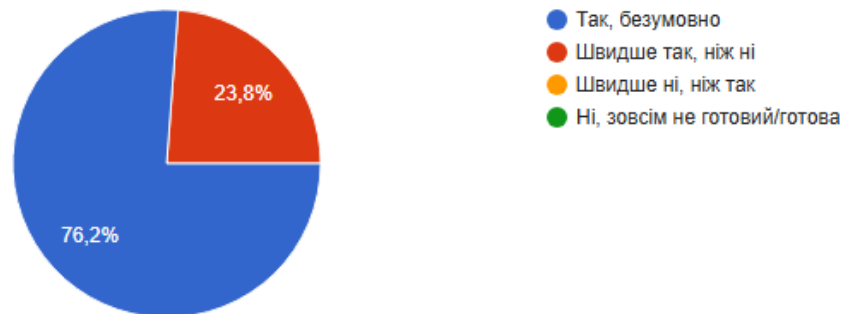
Які, на вашу думку, основні переваги розвитку туризму для громади?

21

Чи готові ви брати участь у розвитку туристичних проєктів у громаді?

21

Джерело: за результатами проведеного опитування громад Житомирської області автором